

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ**

**«Αρχιτεκτονική και Δομοστατική Αποκατάσταση
Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων»**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

***Ο ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ***

Συγγραφέας

Μαργαρίτης Μητσάτσικας

ΑΜ: 35

Επιβλέπων Δρ. Γεώργιος Βαρελίδης

Συνεπιβλέπων Δρ. Ιωάννης Π. Χουλιαράς

Τρίκαλα, Μάρτιος 2022

UNIVERSITY OF WEST ATTICA

SCHOOL OF ENGINEERING

DEPARTMENT OF CIVIL ENGINEERING

TITLE OF POST GRADUATE PROGRAM

(MSc / MBA)

**Architectural and Structural Rehabilitation
of Historic Buildings and Complexes**

(ADOAP)

Diploma Thesis

Title

***THE MURAL DECORATION OF THE BYZANTINE CHURCH
OF AGIOS NIKOLAOS KRINI TRIKALA***

Student name and surname: Margaritis Mitsatsikas

Registration Number: 35

**Supervisor name and surname: Dr. George Varelidis
Co-supervisor: Dr. Ioannis P. Chouliaras**

Trikala, March 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

«Αρχιτεκτονική και Δομοστατική Αποκατάσταση
Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων»

**Ο ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ**

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής συμπεριλαμβανομένου και του Εισηγητή

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι εξεταστική επιτροπή:

Α/Α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ	
2	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΥΡΝΙΑΤΗΣ	
3	ΙΣΑΑΚ ΒΡΥΖΙΔΗΣ	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο κάτωθι υπογεγραμμένος Μαργαρίτης Μητσάτσικας του Αθανασίου, με αριθμό μητρώου 35,φοιτητής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική και Δομοστατική Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων», του Τμήματος Μηχανικών, της Σχολής Πολιτικών Μηχανικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά, και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης, αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Ο Δηλών

Μαργαρίτης Μητσάτσικας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7-8
1. ΓΕΝΙΚΑ	
1.1 Τοποθεσία.....	9
1.2 Ιστορικά στοιχεία.....	9
1.3 Η αρχιτεκτονική του ναού.....	10-12
1.4 Το τέμπλο.....	12
1.5 Ο τοιχογραφικός διάκοσμος.....	13
1.6 Επιγραφές.....	13
1.7 Χρονολόγηση.....	13-14
2. ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	14-16
3. Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	
3.1 <u>Οι τοιχογραφίες του ιερού</u>	
3.1.1 Οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου του ιερού.....	17-22
3.1.2 Οι τοιχογραφίες του νότιου τοίχου του ιερού	22-26
3.1.3 Οι τοιχογραφίες του ιερού βόρειου τοίχου του ιερού	26-27
3.2 <u>Οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού</u>	
3.2.1 Οι τοιχογραφίες του νότιου τοίχου του κυρίως ναού.....	28-35
3.2.2 Οι τοιχογραφίες του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού.....	35-37
3.2.3 Οι τοιχογραφίες του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού.....	37-44
3.3 <u>Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα</u>	
3.3.1 Οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα.....	44-45
4. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΦΑΣΕΩΝ	
4.1 Τοιχογραφικός διάκοσμος Α΄ φάσης.....	45-47
4.2 Τοιχογραφικός διάκοσμος Β΄ φάσης.....	47
5. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ	
5.1 <u>Τεχνική κατασκευής υποστρώματος τοιχογραφιών.</u>	
5.1.1 Τεχνική κατασκευής, υποστρώματος βυζαντινών τοιχογραφιών, Α΄ φάσης.....	48
5.1.2 Τεχνική κατασκευής, υποστρώματος μεταβυζαντινών τοιχογραφιών, Β΄ φάσης.....	48
5.2 <u>Τεχνική κατασκευής ζωγραφικής επιφάνειας.</u>	
5.2.1 Τεχνική κατασκευής, βυζαντινής ζωγραφικής επιφάνειας, Α΄ φάσης...48-49	

5.2.2	Τεχνική κατασκευής, μεταβυζαντινής ζωγραφικής επιφάνειας, Β΄ φάσης.....	49
5.3	Συνοπτική ανάλυση της παθολογίας του τοιχογραφικού διακόσμου.....	49
5.4	<u>Πρόταση συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου.</u>	
5.4.1	Στερέωση υποστρώματος.....	49-50
5.4.2	Περιμετρική συγκράτηση με κονίαμα (στεφάνωμα).....	50
5.4.3	Στερέωση ζωγραφικού στρώματος.....	51
5.4.4	Καθαρισμός ζωγραφικής επιφάνειας.....	51
5.4.5	Αισθητική αποκατάσταση.....	51
6.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	52
7.	CONCLUSIONS.....	53
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	54-55
	Κατάλογος σχεδίων.....	56
	ΣΧΕΔΙΑ.....	57-67
	ΕΙΚΟΝΕΣ.....	68-103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην ευρύτερη περιοχή του Θεσσαλικού κάμπου, συναντούμε πολλούς διάσπαρτους ναούς και μοναστήρια, τα οποία αποτελούν μια σημαντική ενότητα με καλλιτεχνικό, αλλά και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον.

Η μελέτη τους συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στην επιστήμη, καθώς οι γνώσεις μας για ορισμένα από αυτά τα μνημεία είναι περιορισμένες.

Μεταξύ των μνημείων αυτών, συμπεριλαμβάνεται και ο βυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων, κτίσμα του 13^{ου} αιώνα .

Στην παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία περιλαμβάνεται η μελέτη του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού, καθώς και η έρευνα για την αναγνώριση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ζωγραφικών φάσεων του ναού.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου είναι ζωγραφισμένος από τοιχογραφικό διάκοσμο δύο φάσεων, βυζαντινό και μεταβυζαντινό.

Στο πρώτο μέρος της διπλωματικής εργασίας γίνεται μια συνοπτική ανασκόπηση του πεδίου έρευνας που είναι η τοπική κοινότητα της Κρήνης και ακολουθεί μια αναφορά στην ιστορία της. Έπεται η αρχιτεκτονική του ναού, πληροφορίες για το τέμπλο και τον τοιχογραφικό διάκοσμο, τις επιγραφές που σώζονται και ολοκληρώνεται με τη χρονολόγηση του μνημείου. Στο δεύτερο μέρος, γίνεται αναφορά στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού. Στο τρίτο μέρος, περιλαμβάνεται η εικονογραφική περιγραφή του τοιχογραφικού διακόσμου του μνημείου, το οποίο συνοδεύεται από την αντίστοιχη σχεδιαστική αποτύπωση και φωτογραφική τεκμηρίωση των παραστάσεων του τοιχογραφικού διακόσμου ανά τοίχο.

Στο τέταρτο μέρος, παρουσιάζεται η αναγνώριση των διαφορετικών ζωγραφικών φάσεων, βυζαντινών και μεταβυζαντινών με τη σχεδιαστική - φωτογραφική απεικόνισή τους, καθώς και η παρουσίαση των αποτοιχισμένων τοιχογραφιών της εξωτερικής νότιας πλευράς του βυζαντινού μνημείου. Στο πέμπτο μέρος, γίνεται αναφορά στη συντήρηση- αποκατάσταση του τοιχογραφικού διακόσμου του μνημείου και στο έκτο μέρος ακολουθούν τα συμπεράσματα.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, στον συνεπιβλέποντα της μεταπτυχιακής – διπλωματικής εργασίας κ. Ιωάννη Π. Χουλιαρά, για την άμεση ανταπόκριση του κατά τη διάρκεια της εργασίας αυτής, καθώς και για την ορθή καθοδήγηση, που μου παρείχε σε όλα τα στάδια εξέλιξης της, ενθαρρύνοντας την

προσπάθεια μου. Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά και την καθηγήτρια του μεταπτυχιακού κ. Αφροδίτη Πασαλή.

Οφείλω επίσης τις ευχαριστίες μου, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Τρικάλων για την έγκριση της άδειας φωτογράφισης και χρήσης των αρχιτεκτονικών σχεδίων του ναού, καθώς και στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας για τη χρήση φωτογραφικού υλικού από το αρχείο της. Ευχαριστώ την κ. Σταυρούλα Νάκου για την εκπόνηση της σχεδιαστικής αποτύπωσης του τοιχογραφικού διακόσμου του μνημείου και τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην οικογένεια μου, που μου συμπαραστάθηκε στην ολοκλήρωση της προσπάθειας αυτής.

Τρίκαλα 08-03-2022

Μαργαρίτης Μητσάτσικας

1. ΓΕΝΙΚΑ (Εικ.1-25)

1.1 Τοποθεσία

Στα νότια των Αντιχασίων ορέων και βόρεια του Πηνειού ποταμού, ανάμεσα στα Τρίκαλα και τη Λάρισα, βρίσκεται η τοπική κοινότητα της Κρήνης (Εικ.1,2). Εκτείνεται στα ανατολικά του νομού Τρικάλων και συγκεκριμένα στο εικοστό πέμπτο χιλιόμετρο επί της εθνικής οδού Τρικάλων – Λάρισας σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων από αυτή. Βρίσκεται σε υψόμετρο εκατό τριάντα μέτρων και περιβάλλεται από λόφους, οι οποίοι δημιουργούν μια φυσική προστασία από τους χειμερινούς βοριάδες, αλλά και από τη ζέστη κατά τους θερινούς μήνες.

Δύο αξιόλογα μνημεία κοσμούν τον οικισμό της. Πρόκειται για τον μεταβυζαντινό ναό των Αγίων Θεοδώρων (Εικ. 3) και τον βυζαντινό ναό του Αγίου Νικολάου (Εικ.4,5,6,7).

Ο ναός του Αγίου Νικολάου είναι κτισμένος στα ανατολικά του οικισμού της Κρήνης, πάνω σε επαρχιακή οδό.

Διοικητικά, η Κρήνη υπάγεται στη Δημοτική Ενότητα Οιχαλίας του Δήμου Φαρκαδόνας, της Περιφερειακής Ενότητας Τρικάλων. Συνορεύει με την τοπική κοινότητα Οιχαλίας στα δυτικά, στα βόρεια με την τοπική κοινότητα Αχλαδοχωρίου και στα νότια με την τοπική κοινότητα Κλοκοτού.

1.2 Ιστορικά στοιχεία

Η ύπαρξη της Κρήνης στην ευρύτερη περιοχή, μας είναι γνωστή από τη βυζαντινή εποχή τουλάχιστον, λόγω της ύπαρξης του βυζαντινού ναού, κτίσμα του 13ου αιώνα¹, το οποίο είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

Σύμφωνα με την Οθωμανική απογραφή, η οποία πραγματοποιήθηκε το έτος 1454, η Κρήνη αναγραφόταν ως Βοστίδι, που στη Σλαβική γλώσσα σημαίνει οπωροφόρος τόπος, ήταν κεφαλοχώρι και σε αυτή κατοικούσαν ενενήντα εννέα οικογένειες.

Στις γειτονικές τοπικές κοινότητες του Γριζάνου, του Αχλαδοχωρίου, του Ζάρκου, του Κλοκωτού και της Παναγίτσας επισημάνθηκαν κατάλοιπα από την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο², ενώ στην τοπική κοινότητα Πετροπόρου και συγκεκριμένα στη θέση Παλιογαρδίκι, η οποία ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Πελινναίο, διατηρούνται τα υπολείμματα της βυζαντινής βασιλικής της Αγίας Παρασκευής³.

¹ Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, Αθήνα 1979 (β' εκδ.1998),σ. 75-81

² Ν. Νικονάνος, ΑΔ 28 (1973).

³ Α. Ορλάνδος, Δυο ανέκδοτοι ναοί, σ. 153-160

1.3 Η αρχιτεκτονική του ναού

Ο ναός του Αγίου Νικολάου είναι ένα μακρόστενο ορθογώνιο κτίσμα, που στα δυτικά του φέρει μεταγενέστερο εξωνάρθηκα με ακανόνιστη τραπεζοειδή κάτοψη. Κατά μήκος της νότιας πλευράς και εξωτερικά, σώζονται ερείπια κτιστής στοάς (Εικ. 8). Εξαιτίας της έντονης κατωφέρειας του εδάφους και των επιχωματώσεων, η βόρεια πλευρά του ναού είναι ορατή κατά 2,00μ (Εικ.9).

Ο κυρίως ναός είναι ένα μικρό μονόχωρο δρομικό κτίσμα (εσωτερικών διαστάσεων 6,10x3,90μ.), το οποίο καταλήγει ανατολικά (στο Ιερό) σε ημικυκλική εσωτερικά και τρίπλευρη εξωτερικά κόγχη (Εικ. 9), ενώ στη δυτική πλευρά του υπήρχε προσκολλημένος τετράγωνος νάρθηκας εσωτερικών διαστάσεων 3,70x3,90μ., που σχηματιζόταν με έναν εγκάρσιο μεσότοιχο. Ο τοίχος αυτός σήμερα δεν υπάρχει, καθώς κατεδαφίστηκε, όταν κατασκευάστηκε ο εξωνάρθηκας, ο οποίος πλέον θα λειτουργούσε ως νάρθηκας, ώστε να μεγαλώσει ο κυρίως ναός. Διατηρούνται όμως υπολείμματά του (Εικ.10) χαμηλά στη βόρεια εσωτερική πλευρά, τα οποία μαρτυρούν τις διαστάσεις και τη διάταξη του αρχικού κτίσματος. Στην νότια πλευρά υπήρχε στοά, υπολείμματα της οποίας διατηρούνται ακόμη⁴. Εκτός από τα υπολείμματα του μεσότοιχου εσωτερικά, παρατηρούνται στοιχεία του διαχωρισμού και εξωτερικά του ναού. Συγκεκριμένα, στη νότια πλευρά παρατηρούμε ότι :

α) Η τοιχοποιία είναι ενιαία και συνεχίζει αδιάσπαστη έως το ύψος της ποδιάς των παραθύρων του κυρίως ναού, από την ανατολική έως τη δυτική άκρη του, στοιχείο που επιβεβαιώνει το γεγονός ότι ο κυρίως ναός και ο νάρθηκας κατασκευάστηκαν ταυτόχρονα.

β) Η τοιχοποιία αυτή φτάνει έως τη στέγη μόνο στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, και τελειώνει εκεί που άρχιζε ο μεταγενέστερος νάρθηκας. Πάνω από το ξύλινο ανώφλι της θύρας, της δυτικής πλευράς του νότιου εξωτερικού τοίχου έως τη σημερινή στέγη, η τοιχοποιία είναι νεότερη (Εικ.11). Τα παραπάνω αναφερόμενα στοιχεία προσδιορίζουν ακριβώς το σημείο επαφής των δύο τμημάτων του ναού και αποδεικνύουν πως ο νάρθηκας αρχικά ήταν χαμηλότερος του ναού. Στον ανατολικό τοίχο, αριστερά και δεξιά της κόγχης του ιερού, ανοίγονται δύο ημικυκλικά κογχάρια διαστάσεων 0,50x0,28x0,80μ., της πρόθεσης και του διακονικού (Εικ.12).

Η επικοινωνία με το εξωτερικό γινόταν με μία πόρτα διαστάσεων 0,95x1,80μ. στο μέσον της δυτικής πλευράς του νάρθηκα, υπεράνω της οποίας υπάρχει αβαθής κόγχη ορθογωνικής διατομής με ημικυκλική απόληξη προς τα επάνω, διαστάσεων 0,50x0,15x0,60μ. Δύο ακόμη πόρτες ανοίγονταν στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, η

⁴ Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, Αθήνα 1979 (β' εκδ.1998),σ. 79

πρώτη διαστάσεων 1,10x2,60μ. στο τμήμα του αρχικού νάρθηκα, η οποία οδηγούσε στη δυτική πλευρά της εξωτερικής στοάς, που έχει όμως σφραγιστεί και μετατραπεί σε παράθυρο διαστάσεων 1,10x0,63μ. (Εικ.13).

Η δεύτερη πόρτα, διαστάσεων 1,15x2,30μ., βρίσκεται στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, δίπλα από το τέμπλο & οδηγούσε στη στοά, η οποία είναι επίσης σφραγισμένη (Εικ.13). Και οι δύο θύρες έχουν ξύλινα ανώφλια που εισχωρούν στο πάχος του τοίχου. Στον νότιο τοίχο του νάρθηκα, υπάρχει τοξωτό άνοιγμα πλάτους 1,00μ., που περικλείει το τοιχισμένο σήμερα υπόγειο «αγίασμα» του ναού. Η τοξωτή κορυφή του, φτάνει περίπου στο ύψος της στάθμης του δαπέδου του ναού. Το τόξο του ανοίγματος είναι κατασκευασμένο από εγκάρσια τοποθετημένους πωρολίθους, πλίνθους και περιβάλλεται από διπλή πλίνθινη ταινία (Εικ.13).

Το εσωτερικό του κυρίως ναού διαθέτει έξι μονόλοβα παράθυρα, τρία στη νότια πλευρά (Εικ.14), δύο στη βόρεια πλευρά (Εικ.15) (σφραγισμένα) και ένα στην κόγχη του ιερού (Εικ.16). Τα παράθυρα, στη βόρεια πλευρά, φέρουν πλίνθινο πλαίσιο, που φτάνει έως την ποδιά τους και το εσωτερικό τους έχει σφραγιστεί με λίθους. Το παράθυρο της κόγχης του Ιερού είναι μονόλοβο, τοξωτό και σχηματίζεται από πλίνθους τοποθετημένες εγκάρσια, οι οποίες κατά το ημικυκλικό τμήμα τους προς τα επάνω περιβάλλονται από τρεις σειρές πλίνθινες ταινίες που είναι δομημένες με παρεμβολή παχέος κονιάματος στους αρμούς. Όσον αφορά τα παράθυρα της νότιας πλευράς, η διαμόρφωσή τους είναι πιο προσεγγμένη και περίτεχνη. Είναι τοξωτά και σχηματίζονται από δύο ζώνες πλίνθων, τοποθετημένων εγκάρσια, σε εκφορική διάταξη, που φθάνουν έως τις ποδιές. Στο ανατολικό παράθυρο η πλίνθινη ζώνη είναι απλή. Πλίνθινη οδοντωτή ταινία, που αναπτύσσεται οριζοντίως σε όλο το μήκος του ναού, ενώνει τις βάσεις των πλίνθινων ζωνών των παραθύρων. Στην τοιχοδομία του ναού, χρησιμοποιούνται πωρόλιθοι και συμπαγείς λίθοι αδρά λαξευμένοι, πλίνθοι.

Ο εξωνάρθηκας, που προστέθηκε στο ναό μεταγενέστερα, φέρει στο μέσο της δυτικής πλευράς του είσοδο διαστάσεων 0,75x1,65μ. Στο τύμπανο της τοιχοποιίας υπεράνω της εισόδου υπάρχει αβαθής κόγχη ορθογωνικής διατομής με ημικυκλική απόληξη προς τα επάνω, διαστάσεων 0,58x0,12x0,60μ., για λόγους στατικούς (για να ανακουφίζει το υποκείμενο άνοιγμα από νεκρά φορτία), λειτουργικούς (πιθανόν να φιλοξενούσε άλλοτε την εικόνα του τιμώμενου αγίου στον ναό) και μορφολογικούς (για να διαπλάσει την κατά τα άλλα αδιάρθρωτη όψη) (Εικ.17). Στο νότιο τοίχο του εξωνάρθηκα βρίσκονται δύο παράθυρα διαστάσεων 0,70x1,00μ., τα οποία φέρουν ξύλινα ανώφλια (Εικ.18).

Ο ναός φέρει σήμερα κάλυψη με ενιαία ξύλινη, δίρριχτη στέγη και επικάλυψη από βυζαντινά κεραμίδια (Εικ.19). Αρχικά ο νάρθηκας είχε ανεξάρτητη, επίσης ξύλινη στέγη, αλλά χαμηλότερη από τη στέγη του ναού.

Από τα λείψανα της στοάς που σώζονται, συμπεραίνουμε πως η κτιστή στοά εκτεινόταν σε όλο το μήκος της νότιας πλευράς του κυρίως ναού και με έναν εγκάρσιο τοίχο χωριζόταν σε δύο τμήματα, ένα μεγαλύτερο στα ανατολικά που αντιστοιχεί στον κυρίως ναό και το υπόλοιπο στα δυτικά που εκτείνεται μέχρι το αγίασμα.

Στο ανατολικό τμήμα της, μπορεί κανείς να διακρίνει στα κρημνίσματα, τη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική του γωνία της, καθώς και τα υπολείμματα του δυτικού τοίχου, όπου σώζονται λίγα στοιχεία από ένα τοξωτό άνοιγμα. Έτσι, γνωρίζουμε ότι το τμήμα αυτό της στοάς, είχε εσωτερικές διαστάσεις 2,25μ.χ6,50μ. περίπου και επικοινωνούσε με τον κυρίως ναό μέσω της νότιας εισόδου του από τα ανατολικά της και το δάπεδό της ήταν χαμηλότερο από το δάπεδο του κυρίως ναού.

Αντίθετα από το ανατολικό τμήμα, το δυτικό τμήμα της στοάς, εκτός από μία στενή δίοδο που οδηγεί και σήμερα στο «αγίασμα», το υπόλοιπο είναι εντελώς καταχωμένο στις νεότερες ξερολιθιές και δε φαίνεται κανένα μέρος από το νότιο και δυτικό τοίχο της. Ωστόσο, με βάση την ανατολική και βόρεια πλευρά, υπολογίζουμε τις διαστάσεις που πρέπει να ήταν 2,25μ.χ3,20μ. περίπου, ενώ το δάπεδό του δυτικού τμήματος είναι χαμηλότερο από αυτό του ανατολικού τμήματος της στοάς.

Τα δύο τμήματα της στοάς, έφεραν ενιαία μονόρριχτη στέγη, από την οποία διατηρούνται οι υποδοχές των ξύλινων δοκαριών στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού και του νάρθηκα.

1.4 Το τέμπλο

Ο χώρος του ιερού διαχωρίζεται από τον χώρο του κυρίως ναού, με ξύλινο τέμπλο (Εικ.20), το οποίο χρονολογικά ανήκει σε δύο φάσεις. Το άνω τμήμα του, που είναι του 18^{ου} αιώνα, φέρει τον σταυρό επίστεψης με την ξυλόγλυπτη βάση των δύο λυπηρών του, που όμως δεν υπάρχουν και το τμήμα των Αποστολικών με δεκαεπτά παραστάσεις των Αποστόλων και κεντρικό θέμα τη Δέηση. Του ίδιου αιώνα είναι τα δύο ξυλόγλυπτα άνω της θύρας, της πρόθεσης και της ωραίας πύλης, καθώς και το βημόθυρο. Το υπόλοιπο τμήμα του είναι σύγχρονη κατασκευή και περιλαμβάνει τις σύγχρονες δεσποτικές εικόνες που φιλοξενεί, καθώς και τον ξύλινο διάκοσμό του.

1.5 Ο τοιχογραφικός διάκοσμος

Από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία του ναού είναι οι τοιχογραφίες του (Εικ.21-25).

Στον ανατολικό τοίχο του ιερού συναντούμε τμήμα του αρχικού βυζαντινού τοιχογραφικού διακόσμου μαζί με μεταβυζαντινές παραστάσεις. Διάσπαρτα τμήματα βυζαντινού τοιχογραφικού διακόσμου συναντούμε σε αρκετά σημεία του ναού, τόσο στο εσωτερικό του, όσο και στο εξωτερικό του. Ο μεταβυζαντινός τοιχογραφικός διάκοσμος, ο οποίος καλύπτει το σύνολο του κυρίως ναού και τμήμα του ανατολικού τοίχου του μεταγενέστερου νάρθηκα, χρονολογείται τον 18^ο αιώνα.

Κατά την παρατήρηση, διαπιστώνουμε παρεμβάσεις μεταγενέστερων επιζωγραφίσεων, που εκτείνονται σε σημαντικό βαθμό τόσο σε τμήματα των βυζαντινών, όσο και των μεταβυζαντινών τοιχογραφιών. Επίσης, παρατηρούνται σημαντικές απώλειες του υποστρώματος - ζωγραφικής επιφάνειας, της κάτω ζώνης του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού, καθώς και γενικά προβλήματα της κατάστασης διατήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου, όπως λόγω χάρη παρουσία αλάτων επί της ζωγραφικής επιφάνειας, καθώς και εκτεταμένες αποκολλήσεις του υποστρώματος των τοιχογραφιών από τη λιθοδομή.

1.6 Επιγραφές

Στον μεταβυζαντινό τοιχογραφικό διάκοσμο του κυρίως ναού συναντούμε δύο επιγραφές. Η πρώτη βρίσκεται στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού (Εικ.76),πάνω από το μεταγενέστερο παράθυρο, η οποία κατά τα 2/3 είναι κατεστραμμένη στο αριστερό της μέρος, ενώ στο δεξιό της μέρος φέρει δυσανάγνωστη γραφή:

ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ .....
ΓΕΡΘΗ Ω ΘΥ ΟΣ.....
CIN ΡΗC ΠC (Η).....
ΚΕ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕ.....
Δεησις ΤΟΝ.....
ΚΙΡ ΚΚΟ.....
Ε Π (Η) C.....

Η δεύτερη επιγραφή (Εικ.87) βρίσκεται πάνω από την είσοδο του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού. Είναι κατεστραμμένη κατά το ήμισυ στο κάτω τμήμα της και φέρει δυσανάγνωστη γραφή στο άνω τμήμα της.

1.7 Χρονολόγηση

Ο ναός στην αρχική του μορφή ήταν μονόχωρος δρομικός, με τετράγωνο νάρθηκα και στοά στη νότια εξωτερική πλευρά του, κτισμένος πιθανόν τον 13^ο αιώνα. Στη χρονολόγηση

συμβάλλει το πλινθινοπερίκλειστο σύστημα τοιχοδομίας στο επάνω τμήμα της νότιας πλευράς⁵, με τις συνεχείς σειρές των πλίνθων στους οριζόντιους αρμούς.

Το σύστημα αυτό, απαντά συχνά στη Θεσσαλία το δεύτερο μισό του 12ου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα. Στην ίδια εποχή αποδίδεται και η οδοντωτή ταινία, που περιτρέχει την ίδια πλευρά.

Με βάση τα παραπάνω και λόγω του ότι οι τοιχογραφίες της στοάς αποδίδονται στον 13ο αιώνα⁶, το μνημείο – κυρίως ναός, νάρθηκας και στοά μπορούν να χρονολογηθούν στον ίδιο αιώνα, ενώ η ανέγερση του μεταγενέστερου νάρθηκα και η μεταγενέστερη τοιχογράφηση του μνημείου στο μεγαλύτερο μέρος του ανάγεται στον 18^ο αιώνα.

2. ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού διαρθρώνεται σε επάλληλες οριζόντιες ζώνες και ο διαχωρισμός μεταξύ των παραστάσεων πραγματοποιείται με τη χρήση κόκκινων ταινιών. Στην άνω ζώνη ιστορούνται σκηνές από τον Χριστολογικό και Θεομητορικό κύκλο, στη μεσαία ιστορούνται άγιοι σε μετάλλια [αποτελούνται από τρεις ομόκεντρους κύκλους, με τον εσωτερικό σε σκουρότερη απόχρωση] και στην κάτω ζώνη ιστορούνται ολόσωμοι άγιοι που αποδίδονται σε συνεχιζόμενη παρατακτική διάταξη, χωρίς να διαχωρίζονται μεταξύ τους .

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ιερού.

Ανατολικός τοίχος ιερού (Σχέδιο 1).

Ο ανατολικός τοίχος του ιερού περιλαμβάνει τέσσερις εικονογραφικές ζώνες. Η αφητηρία των εικονογραφικών κύκλων του ναού βρίσκεται στο Ιερό Βήμα, με παραστάσεις που είναι εμπνευσμένες από τη Θεία Λειτουργία. Στο ιερό επικρατεί ο ευχαριστιακός κύκλος, με την Θεοτόκο όρθια δεομένη εν μέσω αγγέλων στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας. Άνω αυτής, συναντούμε την παράσταση της Μεταμόρφωσης και κάτω από αυτή συναντούμε το παράθυρο της κόγχης του ιερού. Εκατέρωθεν του παραθύρου, εικονίζεται η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων, η Μετάδοση των Αποστόλων αριστερά και η Μετάληψη των Αποστόλων δεξιά, ενώ πιο κάτω εικονίζονται οι ιεράρχες να λειτουργούν μαζί . Εκατέρωθεν της αψίδας [παράστασης με την Θεοτόκο όρθια δεομένη εν μέσω

⁵ Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, Αθήνα 1979 (β' εκδ.1998),σ. 80

⁶ Μ. Χατζηδάκης, Βυζαντινές τοιχογραφίες και εικόνες. Εθνική Πινακοθήκη Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1976, Αθήνα,1976,σ.23,αριθ.46,πιν.19α

αγγέλων] εικονίζεται η παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, που είναι και η αρχή του Χριστολογικού κύκλου. Στην κόγχη της Πρόθεσης, εικονίζεται ο άγιος Στέφανος και στα αριστερά του ένας στυλίτης, ο Άγιος Ιωνάς. Κάτω από τον άγιο Στέφανο υπάρχει γεωμετρικό μοτίβο. Στην κόγχη του Διακονικού συναντούμε τον Άγιο Εύπλου και στα δεξιά του έναν στυλίτη, ενώ κάτω από τον Άγιο υπάρχει διακοσμητικό μοτίβο.

Νότιος τοίχος ιερού (Σχέδιο 2).

Ο νότιος τοίχος του ιερού περιλαμβάνει τρεις εικονογραφικές ζώνες. Στην πάνω ζώνη, έχουμε τις παραστάσεις της Γέννησης του Ιησού και της Υπαπαντής. Στη μεσαία ζώνη, απεικονίζονται άγιοι μέσα σε μετάλλια και στην κάτω ολόσωμοι ιεράρχες.

Βόρειος τοίχος ιερού (Σχέδιο 3).

Ο βόρειος τοίχος του ιερού περιλαμβάνει τρεις εικονογραφικές ζώνες. Στην άνω ζώνη, έχουμε τις παραστάσεις Ίδε ο τόπος και της Ανάστασης του Ιησού. Στη μεσαία ζώνη, απεικονίζονται άγιοι μέσα σε μετάλλια και στην κάτω έχουμε την παράσταση της Δέησης, στην οποία απεικονίζεται η Θεοτόκος με τον Ιησού και τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Τέλος, έχουμε την παράσταση του Οράματος του Αγίου Πέτρου Αλεξάνδρειας, στην οποία απεικονίζεται ο Άγιος Πέτρος να προσεύχεται στον νεαρής ηλικίας Ιησού Χριστό.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του κυρίως ναού.

Σε συνέχεια του νότιου τοίχου του ιερού και με φορά προς τα δεξιά εισερχόμαστε στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού.

Νότιος τοίχος κυρίως ναού (Σχέδιο 4).

Ο νότιος τοίχος του κυρίως ναού περιλαμβάνει τρεις εικονογραφικές ζώνες. Έχουμε τη συνέχεια του Χριστολογικού κύκλου (από τον νότιο τοίχο του ιερού) με παραστάσεις που απεικονίζονται στην άνω εικονογραφική ζώνη. Περιλαμβάνει τις παραστάσεις της Βάπτισης του Ιησού, της Έγερσης του Λαζάρου, την Βαΐοφόρο, καθώς και τις παραστάσεις της Φιλοξενίας και της Θυσίας του Αβραάμ, οι οποίες δεν ανήκουν στον Χριστολογικό κύκλο. Στη μεσαία ζώνη, απεικονίζονται άγιοι μέσα σε μετάλλια και στο τελείωμά της συναντούμε δυσανάγνωστη επιγραφή. Στην κάτω ζώνη, εικονίζονται ολόσωμοι στρατιωτικοί άγιοι και στο τέλος της συναντούμε ένα φυτικό μοτίβο.

Δυτικός τοίχος κυρίως ναού (Σχέδιο 5).

Ο δυτικός τοίχος του κυρίως ναού περιλαμβάνει δυο εικονογραφικές ζώνες. Στην άνω ζώνη, απεικονίζεται η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου, η οποία ανήκει στον Θεομητορικό κύκλο. Στη κάτω ζώνη, αριστερά της εισόδου του κυρίως ναού εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ ολόσωμος, ενώ στα δεξιά της εισόδου απεικονίζονται ολόσωμοι, ο Άγιος Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη με τον σταυρό ανάμεσά τους. Στο υπέρθυρο του ίδιου τοίχου συναντούμε δυσανάγνωστη επιγραφή.

Βόρειος τοίχος κυρίως ναού (Σχέδιο 6).

Ο βόρειος τοίχος του κυρίως ναού περιλαμβάνει τρεις εικονογραφικές ζώνες. Στην πάνω ζώνη του βόρειου τοίχου έχουμε τον κύκλο των Παθών, ο οποίος φιλοξενεί τις παραστάσεις του Ελκόμενου, της Ανάβασης επί του Σταυρού, την Σταύρωση, την Αποκαθήλωση, και τον Επιτάφιο Θρήνο. Στην μεσαία ζώνη απεικονίζονται άγιοι μέσα σε μετάλλια, και στην κάτω ζώνη ολόσωμοι άγιοι. Μετά τους ολόσωμους αγίους του βόρειου τοίχου προτάσσεται η παράσταση της Δέησης με εικονιζόμενη την Θεοτόκο, η οποία διακόπτεται από το τέμπλο του ναού και συνεχίζει στην αντίστοιχη ζώνη του ίδιου τοίχου στο Ιερό.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του νάρθηκα.

Ανατολικός τοίχος νάρθηκα (Σχέδιο 7).

Ο ανατολικός τοίχος του νάρθηκα, περιλαμβάνει μόνο μεσαία ζώνη. Στην εξωτερική δυτική πλευρά του ναού, δηλαδή στον ανατολικό τοίχο του μεταγενέστερου νάρθηκα, εικονίζονται ανά δύο σε κάθε πλευρά της εισόδου προς τον κυρίως ναό, ο Άγιος Νικόλαος, η Παναγία στα δεξιά της εισόδου, ο Ιησούς Χριστός και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος στα αριστερά της.

3. Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

3.1 Οι τοιχογραφίες του ιερού

3.1.1 Οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου του ιερού (Εικ. 26 - 39, Σχ.1).

1. Όρθια δεομένη Θεοτόκος εν μέσω αγγέλων

Η παράσταση της Θεοτόκου, όρθια δεομένης εν μέσω αγγέλων, (Εικ.26,Σχ.1) αναπτύσσεται σε όλη την έκταση του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης του ιερού. Η Παναγία εικονίζεται ολόσωμη, μετωπική σε στάση δέησης, με τις παλάμες των χεριών της ανοιχτές και υψωμένες έως το ύψος των ώμων της ακολουθούμενη από δύο σεβάσμιους αγγέλους. Φορά μαφόριο, το οποίο καλύπτει το κεφάλι της και εκτείνεται έως το ύψος της οσφύς της. Το ένδυμά της, από το ύψος των μηρών της έως τα υποδήματά της, έχει υποστεί μεταγενέστερη επιζωγράφιση απόχρωσης τουρκουάζ. Η Παναγία πατάει επάνω σε υποπόδιο παραλληλόγραμμου σχήματος, ενώ ο κάμπος πίσω της αποδίδεται μονόχρωμος. Εκατέρωθεν αυτής, εικονίζονται δυο άγγελοι με κλίση των κεφαλιών τους προς αυτή, ως ένδειξη σεβασμού, να πατούν σε σύννεφα και να κρατούν ο καθένας από ένα σκήπτρο με κυκλική κεφαλή. Ο άγγελος από τα δεξιά της Παναγίας έχει κατεβασμένο το δεξί του χέρι, κρατώντας ένα επίμηκες δόρυ. Και τα δυο πρόσωπα των αγγέλων διασώζονται σε πολύ καλή κατάσταση σε σύγκριση με το πρόσωπο της Παναγίας που έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις της ζωγραφικής του επιφάνειας. Διακρίνεται αμυδρά και στους δυο αγγέλους, ότι από τους ώμους τους διέρχονται δύο λώροι, που συγκλίνουν στο ύψος του στήθους.

2. Η Κοινωνία των Αποστόλων

Η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων (Εικ.27,Σχ.1) αναπτύσσεται στον ημικύλινδρο της κόγχης του ιερού, κάτω από το τεταρτοσφαίριό της και ιστορείται σε δύο επιμέρους παραστάσεις. Στην παράσταση της Μετάδοσης των Αποστόλων, που ιστορείται εκ δεξιών του παραθύρου της κόγχης του ιερού, ο Χριστός μεταδίδει τον άρτο, ενώ στην παράσταση της Μετάληψης των Αποστόλων, που ιστορείται εξ αριστερών του παραθύρου, ο Χριστός μεταδίδει τον οίνο.

Η Μετάδοση των Αποστόλων

Η παράσταση της Μετάδοσης των Αποστόλων αναπτύσσεται δεξιά του παραθύρου της κόγχης του ιερού. Ιστορείται ο Χριστός (από την οσφύ του και άνω) να βρίσκεται πίσω από την Αγία Τράπεζα. Πίσω του άγγελος γέρνει ευλαβικά την κεφαλή του προς τα

εμπρός, έχει τα χέρια του ενωμένα στο ύψος της κοιλιακής του χώρας και πίσω τους υπάρχει κιβώριο. Ο Χριστός έχει το κεφάλι του στραμμένο προς τα δεξιά και με το δεξί του χέρι μεταδίδει τον άρτο στον πρώτο από τους έξι Αποστόλους, τον Πέτρο, που εικονίζονται στα δεξιά της παράστασης.

Ο πρώτος Απόστολος εικονίζεται με την κεφαλή του να γέρνει ευλαβικά προς τον Χριστό με τα δυο του χέρια να είναι απλωμένα για να παραλάβει τον άρτο. Οι υπόλοιποι πέντε Απόστολοι, πίσω από αυτόν, είναι ντυμένοι με χιτώνα και ιμάτιο που σκεπάζει τον ώμο τους, καλύπτοντας το σώμα τους και έχοντας επίσης τα χέρια τους απλωμένα. Όλη η παράσταση, που ιστορείται (σε μονοχρωματικό κάμπο και επιζωγραφίσεις) εντοπίζονται στο πρόσωπο του Χριστού, του αγγέλου, και των δύο προτελευταίων μαθητών.

Η Μετάληψη Αποστόλων

Η παράσταση της Μετάληξης των Αποστόλων αναπτύσσεται αριστερά του παραθύρου της κόγχης του ιερού. Ιστορείται ο Χριστός (από την οσφύ του και άνω) να βρίσκεται πίσω από την Αγία Τράπεζα. Πίσω του, άγγελος γέρνει ευλαβικά το κεφάλι του προς τα εμπρός και με το δεξί του χέρι κρατά αντικείμενο (ίσως την λαβίδα), ενώ πίσω τους υπάρχει κιβώριο. Ο Χριστός έχει το κεφάλι του στραμμένο προς τα αριστερά και με τα δύο του χέρια κρατά το Άγιο Δισκοπότηρο, που περιβάλλεται στην βάση του από το μάκτρο. Σκοπός του είναι να μεταδώσει τον οίνο στον πρώτο από τους έξι Αποστόλους(οι οποίοι εικονίζονται στα αριστερά της παράστασης), δηλαδή τον Παύλο.

Ο πρώτος στη σειρά Απόστολος εικονίζεται να γέρνει ευλαβικά τον κορμό του σώματος του προς τον Χριστό με τα δύο του χέρια απλωμένα και έχει το κεφάλι του σε θέση αναμονής για να μεταλάβει. Οι υπόλοιποι πέντε Απόστολοι(πίσω από αυτόν) είναι ντυμένοι με χιτώνα και ιμάτιο, που σκεπάζει τον ώμο τους και καλύπτει το σώμα τους, έχοντας επίσης τα χέρια τους απλωμένα. Όλη η παράσταση ιστορείται σε μονοχρωματικό κάμπο.

3. Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς

Η ιστορία του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά (Εικ.28,Σχ.1) αναπτύσσεται στον ημικύλινδρο της κόγχης του ιερού, κάτω από τις παραστάσεις της Μετάδοσης και της Μετάληξης των Αποστόλων. Εικονίζεται ολόσωμος γέροντας, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά με κοντή λευκή κώμη και ομοιόχρωμη στρογγυλεμένη γενειάδα.

Είναι ντυμένος με πολυσταύριο φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο. Με σηκωμένο το αριστερό του χέρι κρατά ανεπτυγμένο ειλητό, όπου αναγράφεται :<< ΟΘC Ο ΑΓΙΟC ΟΕ ΑΓΙΟΙC >>, ενώ με το δεξί κρατά την απόληξή του.

Η συνοδευτική επιγραφή της παράστασης σώζεται εκατέρωθεν του Αγίου στο ύψος του μέσου του φωτοστέφανου και από δεξιά του αναγράφεται: <<Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΙ>>, ενώ από αριστερά του αναγράφεται: << ΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΣΑΛΟΝΗΚ >>. Η τοιχογραφία σώζεται από το κεφάλι ως την οσφύ του Αγίου .

4. Άγιος Βασίλειος

Η ιστόρηση του Αγίου Βασιλείου (Εικ.29,Σχ.1) αναπτύσσεται στον ημικύλινδρο της κόγχης του ιερού κάτω από τις παραστάσεις της Μετάδοσης και της Μετάληψης των Αποστόλων. Εικονίζεται ολόσωμος σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, μεσήλικας, με κώμη καστανής απόχρωσης και ομοιόχρωμη οξύληκτη γενειάδα. Είναι ντυμένος με πολυσταύριο φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο, το οποίο διατρέχει το δεξί του χέρι. Με το ίδιο χέρι κρατά την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, όπου αναγράφεται :<< ΟΘC KM...>>. Η συνοδευτική επιγραφή της παράστασης αναγράφει: <<Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑ ..OS >>.

5. Άγιος αδιάγνωστος

Η ιστόρηση του αγίου (Εικ.30,Σχ.1) αναπτύσσεται στον ημικύλινδρο της κόγχης του ιερού, κάτω από τις παραστάσεις της Μετάδοσης και της Μετάληψης των Αποστόλων. Εικονίζεται ολόσωμος, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, νέος, με μεγάλο μέτωπο, ελάχιστη κώμη στο άνω μέρος της κεφαλής του και κοντή γενειάδα. Είναι ντυμένος με πολυσταύριο φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο, το οποίο καλύπτει το δεξί του χέρι. Με το ίδιο χέρι κρατά την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, στο οποίο αναγράφεται :<<ΘV.. ΝΞΗ OCT.....NON TECC PP >>.Από τη συνοδευτική επιγραφή της παράστασης σώζεται το γράμμα << Ο >>. Η τοιχογραφία σώζεται από το κεφάλι ως την οσφύ του Αγίου.
Παρατήρηση: Τα συγκεκριμένα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, με τα οποία αποδίδεται ο Άγιος , παραπέμπουν στον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο.

6. Άγιος αδιάγνωστος

Η ιστόρηση του Αγίου (Εικ.31,Σχ.1) αναπτύσσεται στον ημικύλινδρο της κόγχης του ιερού, κάτω από τις παραστάσεις της Μετάδοσης και της Μετάληψης των Αποστόλων. Εικονίζεται ολόσωμος γέροντας, σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά. Είναι ντυμένος με πολυσταύριο φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο, το οποίο καλύπτει το αριστερό του χέρι. Με το ίδιο χέρι κρατά την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, στο οποίο αναγράφεται: <<..... ΠΑΤ >>. Η τοιχογραφία σώζεται από το κεφάλι ως την οσφύ του Αγίου .

7. Η Μεταμόρφωση

Η παράσταση της Μεταμόρφωσης του Χριστού (Εικ.32,Σχ. 1) είναι εμφανής από το ύψος του μέσου του στήθους του Χριστού, καθώς και των δύο προφητών, του Ηλία και του Μωυσή, που εικονίζονται εκατέρωθεν Αυτού. Στο πάνω μέρος της παράστασης και στον κεντρικό άξονα αυτής εικονίζεται ο Ιησούς, ντυμένος με ιμάτιο να στέκεται πάνω στο όρος Θαβώρ μέσα σε δόξα ωοειδούς σχήματος, από την οποία εκπέμπονται δύο ακτίνες με διαγώνια κατεύθυνση προς τα κάτω. Εκατέρωθεν του Χριστού εικονίζονται οι δύο προφήτες, οι οποίοι βρίσκονται στις παρυφές των αντικρινών βουνών . Ο προφήτης (που βρίσκεται στα δεξιά) έχει το δεξί του χέρι σε στάση δέησης να στέκεται επάνω στο όρος σε σχέση με τον αριστερό προφήτη, ο οποίος εικονίζεται στον αέρα. Μπροστά από τον Χριστό και τους δύο προφήτες, οι οποίοι απεικονίζονται σε μικρότερη κλίμακα, εικονίζεται ο Άγιος Ιωάννης, πεσμένος στο έδαφος. Στο πίσω μέρος του φωτοστέφανου του Αγίου διακρίνονται τα γράμματα *ιω*, που υποδεικνύουν το όνομα του εικονιζόμενου Αγίου , ενώ αριστερά και δεξιά από αυτόν εικονίζονται οι δύο μαθητές του Χριστού, οι Πέτρος και Ιάκωβος.

8. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου

Η παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (Εικ.33,Σχ. 1) ιστορείται κάτω από την παράσταση της Μεταμόρφωσης και με αυτήν έχουμε την έναρξη του κύκλου του Δωδεκάορτου. Η Θεοτόκος σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά κάθετη σε επίμηκες μαξιλάρι με οβάλ απολήξεις, το οποίο βρίσκεται στην επιφάνεια θρόνου, δίχως ερεισίνωτο. Φοράει χιτώνα και το κεφάλι της είναι καλυμμένο με μαφόριο. Το δεξί της χέρι είναι κατεβασμένο και ακουμπά στον αριστερό μηρό της, ενώ έχει το αριστερό σηκωμένο και φαίνεται κάτι να κρατά . Έχει το κεφάλι της στραμμένο προς τα δεξιά, κοιτώντας τον αρχάγγελο Γαβριήλ και η πλάτη της είναι στραμμένη προς αυτόν. Στο βάθος, πίσω της, εικονίζεται πολύπλοκο αρχιτεκτόνημα δυο επιπέδων.

Ο αρχάγγελος Γαβριήλ, ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο έρχεται προς την Θεοτόκο με έντονο βηματισμό, έχοντας προτεταμένο το αριστερό του πόδι. Με το απλωμένο τι δεξί χέρι την ευλογεί, ενώ με το αριστερό συγκρατεί το ιμάτιο του.

9. Άγιος Στέφανος

Στον ανατολικό τοίχο της πρόθεσης (Εικ.34,Σχ.1) και εντός της διαμορφωμένης σε αυτόν κόγχης (Εικ.34,Σχ.1),ιστορείται ο Άγιος Στέφανος. Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, νεαρής ηλικίας και χωρίς γένια. Είναι ντυμένος με πολυτελές στιχάριο, που είναι

επενδυμένο με πολύτιμους λίθους, έχοντας μαργαριτοκόσμητο το δεξί του επιμανίκιο. Από τον αριστερό ώμο, εκτείνεται οράριο που καταλήγει σε κρόσσια και στο εσωτερικό του αναγράφει τέσσερις φορές τη λέξη ΑΓΙΟΣ. Ο αριστερός ώμος και το αριστερό χέρι, με το οποίο κρατά κλειστή λιβανοθήκη με επίστεψη σταυρού, καλύπτεται με ύφασμα, ενώ με το δεξί κρατεί θυμιατό που συγκρατείται από τρεις αλυσίδες. Η συνοδευτική επιγραφή της παράστασης σώζεται στο δεξιό μέρος στο ύψος του ώμου και αναγράφεται :<< Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ>>.

10. Άγιος Ιωνάς (στυλίτης)

Στον ανατολικό τοίχο και δεξιά της κόγχης της πρόθεσης (Εικ.35,Σχ.1) ιστορείται ο Άγιος Ιωνάς. Η οσιακή μορφή του παριστάνεται μετωπική σε προτομή, έχοντας γενειάδα και στο κεφάλι του φοράει κουκούλι μοναχού με σταυρό στο μέσο του, που καλύπτει τον λαιμό του. Το ένδυμα του καλύπτει τα δύο χέρια και είναι καθισμένος επάνω σε εξώστη, κάτω από τον οποίο συναντούμε κίονα με κιονόκρανο. Η συνοδευτική επιγραφή της παράστασης σώζεται εκατέρωθεν του Αγίου στο ύψος των ώμων του και από τα δεξιά του αναγράφεται : << Ο ΑΓΙΟΣ>>, ενώ από αριστερά του αναγράφεται: << HONAS>>.

11. Άγιος αδιάγνωστος (στυλίτης)

Στον ανατολικό τοίχο και δεξιά της κόγχης του διακονικού (Εικ.36,Σχ.1) ιστορείται Άγιος αδιάγνωστος. Η οσιακή μορφή του παριστάνεται μετωπική, σε προτομή, έχοντας μακριά λευκή γενειάδα (που εκτείνεται έως το ύψος της κοιλιακής του χώρας) και μακριά λευκά μαλλιά διαχωρισμένα σε δύο μέρη ανά ώμο. Τα δύο χέρια, που διακρίνονται αμυδρά λόγω φθορών είναι σε στάση δέησης με τις παλάμες τους ανοικτές προς τα έξω και κάθετα επάνω σε περιφραγμένο εξώστη, κάτω από τον οποίο συναντούμε κίονα με κιονόκρανο.

12. Άγιος Εύπλους

Στον ανατολικό τοίχο του διακονικού (Εικ.37,Σχ.1) και εντός της διαμορφωμένης σε αυτόν κόγχης ιστορείται ο Άγιος Εύπλους. Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, νεαρής ηλικίας και με μεγάλα εκφραστικά μάτια. Έχει κοντή κώμη που εκτείνεται έως το πίσω μέρος του τραχήλου, κοντή γενειάδα και είναι ντυμένος με στιχάριο και τραχηλιά.

Με το δεξί χέρι κρατά θυμιατό με τρεις αλυσίδες, το αριστερό είναι καλυμμένο με ύφασμα και κρατά κλειστή λιβανοθήκη. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζονται τα γράμματα ΕΥΠ..., ενώ όλη η παράσταση έχει μονοχρωματικό κάμπο.

Στο κάτω μέρος της ιστόρησης του Αγίου και εκατέρωθεν των ποδιών του, συναντούμε επιζωγραφισμένο τον κάμπο από το ύψος των γονάτων του και προς τα κάτω, ενώ κάτω από την επιζωγράφιση, σώζεται ο αρχικός διάκοσμος.

13. Γεωμετρικό μοτίβο

Στον ανατολικό τοίχο της πρόθεσης (Εικ.38,Σχ.1) και κάτω της διαμορφωμένης σε αυτόν κόγχης, αναπτύσσεται γραπτό κόσμημα παραλληλόγραμμου σχήματος. Η σχεδιαστική απεικόνισή του συντελείται με το σύμπλεγμα τριγώνων, τα οποία εναλλάσσονται αντιστρόφως, εμπεριέχοντας το καθένα μαύρες και κόκκινες κυματοειδείς γραμμές, πλαισιωμένα εξωτερικά με φαρδιά κόκκινη ταινία, προσδίδοντας στο σύνολο μίμηση ορθομαρμάρωσης.

14. Διακοσμητικό μοτίβο

Στον ανατολικό τοίχο του διακονικού (Εικ.39,Σχ.1) και κάτω της διαμορφωμένης σε αυτόν κόγχης, αναπτύσσεται γραπτό κόσμημα παραλληλόγραμμου σχήματος που διατρέχεται από δύο διαγώνιες.

Στο έκαστο τρίγωνο, από τα τέσσερα, που σχηματίζονται εγγράφεται σχέδιο με γραμμωτές σπειροειδείς απολήξεις μαύρης απόχρωσης που συνδέονται μεταξύ τους. Διατρέχεται περιμετρικά από ταινία απόχρωσης ώχρας ως εσωτερικό πλαίσιο και έχει ως εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο ταινία κοκκινωπής απόχρωσης.

3.1.2 Οι τοιχογραφίες του νότιου τοίχου του ιερού (Εικ. 40 - 51,Σχ.2).

15. Η Γέννηση του Χριστού

Εικονίζεται η Θεοτόκος (Εικ.40,Σχ.2), σε διαγώνια θέση μέσα σε σπήλαιο να αναπαύεται μετά τον τοκετό. Με το δεξί χέρι της αγγίζει την γνάθο της και έχει το κεφάλι της κεκλιμένο. Στα αριστερά της παράστασης εικονίζεται ο Ιησούς ως βρέφος με σπάργανα μέσα σε διακοσμημένη φάτνη και αριστερά του εικονίζονται άλογο και βόδι . Στο πάνω μέρος της παράστασης εικονίζονται τέσσερις άγγελοι, δύο από τα αριστερά και δύο από τα δεξιά, οι οποίοι διαχωρίζονται από την κάθετη ακτίνα φωτός του άστρου που φέγγει το σπήλαιο, έχοντας κεκλιμένο το κεφάλι τους ως ένδειξη ευλάβειας. Πάνω από τα κεφάλια των αγγέλων η παράσταση έχει καταστραφεί σε όλο της το μήκος. Στο κάτω μέρος της παράστασης εικονίζεται ο μνήστορας Ιωσήφ σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, καθισμένος , σκεπτικός, να ακουμπά με το αριστερό του χέρι το μάγουλό του, ενώ το δεξί

του χέρι, ξεπροβάλλει μέσα από την ενδυμασία του. Στα αριστερά του εικονίζεται βοσκός να κρατά αντικείμενο με τα δύο του χέρια, έχοντας το κεφάλι του καλυμμένο με πίλο. Δεξιά του σπηλαίου εικονίζεται το λουτρό του Θείου βρέφους με δύο μαίες. Ολόσωμη γυναικεία μορφή σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, η οποία κρατά με το αριστερό της χέρι τον νεογέννητο Ιησού στο ύψος της οσφύος του και με το δεξί της χέρι απλωμένο δοκιμάζει τη θερμοκρασία του νερού. Είναι ντυμένη με χιτώνα, κοντομάνικο άνω ένδυμα και φέρει στο κεφάλι της πίλο. Η εκ δεξιών αυτής γυναικεία μορφή εικονίζεται ολόσωμη σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά και κρατά με τα δυο της χέρια κανάτι με χερούλι, που έχει κλίση προς τα κάτω χύνοντας νερό. Είναι ντυμένη με χιτώνα, μακρυμάνικο άνω ένδυμα και έχει το κεφάλι της στραμμένο προς την άλλη γυναικεία μορφή.

Ενδιάμεσα και πάνω από τα κεφάλια των δύο γυναικείων μορφών, εικονίζεται ανθρώπινη ανδρική μορφή σε προτομή με μακριά μαλλιά και γενειάδα, να προσφέρει αντικείμενο. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ο μανδύας (που καλύπτει τους ώμους του) πορπώνεται στο στήθος του. Πρόκειται για έναν από τους τρεις μάγους, με τους υπόλοιπους δύο να έχουν καλυφθεί με επιζωγράφιση. Η παράσταση έχει ως βάθος τρία όρη. Το κάτω μέρος της παράστασης έχει κατά μήκος του επιχριστεί με ασβεστόχρωμα.

16. Η Υπαπαντή

Στο δεξιό μέρος της παράστασης (Εικ.41,Σχ.2) εικονίζεται ο γέρων Συμεών με έντονη πρόκυψη προς τα αριστερά, έχοντας τα απλωμένα χέρια του σκεπασμένα με ύφασμα, έτοιμος να δεχθεί στην αγκαλιά τον μικρό Ιησού. Πίσω από τον Συμεών εικονίζεται η προφήτιδα Άννα ολόσωμη, έχοντας το αριστερό της χέρι απλωμένο και σηκωμένο διαγώνια, ενώ με το δεξί της χέρι κρατά ανοιχτό ειλητό χωρίς γραφή. Το κεφάλι της έχει ελαφριά κλίση προς τα αριστερά και καλύπτεται από μαφόριο που εκτείνεται, καλύπτοντας τον κορμό του σώματός της. Αριστερά του Συμεών, εικονίζεται η Παναγία ολόσωμη, η οποία κρατά με τα δύο της χέρια τον μικρό Ιησού, έτοιμη να του τον προσφέρει. Το κεφάλι της έχει ελαφρά κλίση προς τα δεξιά και καλύπτεται από μαφόριο, το οποίο εκτείνεται, καλύπτοντας τον κορμό του σώματος της, ενώ πίσω της ακολουθεί ο μνήστορας Ιωσήφ. Ο μικρός Ιησούς εικονίζεται ολόσωμος ντυμένος με χιτώνα, καθισμένος στα χέρια της Παναγίας, ευλογώντας με το δεξί του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητό. Στο βάθος της παράστασης έχουμε την απεικόνιση ενός επιμήκους κτιρίου, που αποδίδεται με προοπτικό και σχεδιαστικά παραπέμπει σε τρίκλιτη βασιλική. Στο πρώτο και στο δεύτερο κτιριακό επίπεδο απεικονίζονται τοξωτά παράθυρα και στο τρίτο επίπεδο απεικονίζονται

μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα, στηριζόμενα σε κίονες. Πίσω από τα ανοίγματα αυτά διακρίνεται επίμηκες κτίριο, δύο ο επιπέδων με μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα.

17. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος ιεράρχης (Εικ.42,Σχ.2) εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός, γέροντας, με λευκή κώμη και διχαλωτή γενειάδα. Στους ώμους του φέρει ένσταυρο ωμοφόριο και με το αριστερό χέρι κρατά κλειστό διακοσμημένο ευαγγέλιο, έχοντας το δεξί σε στάση ευλογίας μπροστά στο στήθος του.

Η συνοδευτική επιγραφή του αναγράφει: << Ο ΑΓΙΟΣ ΑΡΧΙΥ.ΑΣ >>.

18. Άγιος Αντώνιος

Ο Άγιος Αντώνιος (Εικ.43,Σχ.2) εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός, γέροντας με διχαλωτή λευκή γενειάδα. Το κεφάλι και οι ώμοι του καλύπτονται από κουκούλι μοναχού . Με το αριστερό χέρι κρατά κλειστό ειλητό και με το δεξί ευλογεί. Στη συνοδευτική επιγραφή του αναγράφεται: << Ο ΑΓΙΟΣ ANTONIOS>>.

19. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος ιεράρχης (Εικ.44,Σχ.2) εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός, γέροντας , φαλακρός με διχαλωτή οξύληκτη γενειάδα. Στους ώμους του φέρει ένσταυρο ωμοφόριο και με τα χέρια του κρατά κλειστό, διακοσμημένο ευαγγέλιο. Από την συνοδευτική επιγραφή του δεν σώζεται γραφή.

20. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.45,Σχ.2) εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός και σώζεται μόνο το αριστερό τμήμα του ενδύματος του. Η υπόλοιπη απεικόνιση είναι κατεστραμμένη. Από την συνοδευτική επιγραφή του δεν σώζεται γραφή.

21. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.46,Σχ.2) εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός, γέροντας, με μεγάλο μέτωπο, με κώμη στο πάνω μέρος και στα πλαϊνά του κεφαλιού του, καθώς και διχαλωτή οξύληκτη γενειάδα. Στους ώμους του φέρει ένσταυρο ωμοφόριο και με τα χέρια κρατά κλειστό διακοσμημένο ευαγγέλιο. Η συνοδευτική επιγραφή του αναγράφει: << ΑΓΙΟΣ>>.

22. Άγιος Γρηγόριος Νύσσης

Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης (Εικ.47,Σχ.2) εικονίζεται ολόσωμος, σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, μεσήλικας, με κώμη καστανής απόχρωσης και ομοιόχρωμη οξύληκτη γενειάδα. Είναι ντυμένος με διακοσμημένο στιχάριο, φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο, το οποίο καλύπτει το αριστερό του χέρι. Φέρει επιτραχήλιο και στα δεξιά του επιγονάτιο. Με το αριστερό χέρι κρατά την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, στο οποίο αναγράφεται :<< ΑΠΟ ΤΣΑ ΡΠΙ ΤΟΠ ΓΙΣΛ ΚΑ ΤΑ >> και με το δεξί κρατά το πάνω μέρος του. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << CI >>.

23. Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος (Εικ.48,Σχ.3) εικονίζεται ολόσωμος, σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, γέροντας, με κώμη λευκής απόχρωσης και με ομοιόχρωμη, στρογγυλεμένη γενειάδα. Είναι ντυμένος με στιχάριο, φελόνιο, και ένσταυρο ωμοφόριο, το οποίο καλύπτει το αριστερό του χέρι. Φέρει επιτραχήλιο και στα δεξιά του επιγονάτιο. Με το αριστερό χέρι κρατεί την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, στην οποία αναγράφεται: <<ΟΘΣ ΟΑΓ ΙΟΚ ΟΕΝ ΑΓΙ ΟΙΣ>> και με το δεξί κρατά το πάνω μέρος του. Η συνοδευτική επιγραφή του αναγράφει: <<ΓΡ...ΡΙΟς>>.

24. Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας (Εικ.49,Σχ.2) εικονίζεται ολόσωμος, σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, νέος, με κώμη καστανής απόχρωσης και ομοιόχρωμη οξύληκτη γενειάδα. Το κεφάλι του καλύπτεται με τον χαρακτηριστικό σκούφο και είναι ντυμένος με στιχάριο, φελόνιο, ένσταυρο ωμοφόριο και φέρει και επιτραχήλιο. Με το αριστερό χέρι κρατά την απόληξη ανεπτυγμένου ειλητού, όπου αναγράφεται :<< ΠΑΛ ΗΝΚ ΑΣΠ ΟΛΑ υκ Η S >> και με το δεξί κρατά το πάνω μέρος του.

Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << Ο.. ΚΗΡΙΛΟΣ >>.

25. Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος (Εικ.50,Σχ.2) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, γέροντας, με μεγάλο μέτωπο και στρογγυλεμένη γενειάδα. Είναι ντυμένος με στιχάριο, φελόνιο, ένσταυρο ωμοφόριο και φέρει επιτραχήλιο. Με το αριστερό χέρι κρατά κλειστό ευαγγέλιο, ενώ με το δεξί ευλογεί. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << ΝΙΚΟΛΑΟΣ / Ο ΘΕΡΜΟΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ >>.

26. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.51,Σχ.2) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, γέροντας, με μεγάλο μέτωπο και πυκνή στρογγυλεμένη γενειάδα. Είναι ντυμένος με στιχάριο πλούσιο, διακοσμημένο φελόνιο, ένσταυρο ωμοφόριο και με το δεξί χέρι ευλογεί. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

3.1.3. Οι τοιχογραφίες του βόρειου τοίχου του ιερού (Εικ. 52 - 57,Σχ.3).

27. Ο Λίθος

Ιστορείται (Εικ.52,Σχ.3) η αναγγελία της Ανάστασης του Χριστού στις Μυροφόρες από άγγελο Κυρίου. Στο μέσο της σκηνής εικονίζεται άγγελος, καθισμένος σε μαρμάρινη σαρκοφάγο με στραμμένο το κεφάλι του προς τα δεξιά να κοιτά τις τρεις Μυροφόρες. Κάτω από αυτόν, εικονίζεται ο τάφος του Κυρίου με τα οθόνια, ενώ περιμετρικά βρίσκονται πεσμένοι οι στρατιώτες, που τον φρουρούσαν. Στα αριστερά του τάφου εικονίζεται άγγελος Κυρίου, κοιτώντας προς τις Μυροφόρες, ο οποίος με το αριστερό χέρι δείχνει το μνήμα και με το δεξί κρατά επίμηκες δόρυ. Όλη η σκηνή αναπτύσσεται μπροστά από όρος, που βρίσκεται στα αριστερά της παράστασης. Το άνω τμήμα της παράστασης έχει καταστραφεί.

28. Η Ανάσταση του Χριστού

Στο κέντρο της παράστασης (Εικ.53,Σχ.3) εικονίζεται ο Ιησούς, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, να πατά τις συντριμμένες πύλες του Άδη, περιβεβλημένος από λευκή οξυκόρυφη δόξα. Με το δεξί χέρι πιάνει το χέρι του Αδάμ και με το αριστερό του πιάνει το χέρι της Εύας, τους οποίους βοηθάει να βγουν από τις σαρκοφάγους τους. Πίσω από την Εύα, εικονίζονται σε όρθια στάση οι προφήτες, Δαυίδ και Σολομών, οι οποίοι κοιτούν προς τον αναστημένο Ιησού. Πίσω από τον Ιησού εικονίζονται δυο άγγελοι, εκ των οποίων ο ένας κρατά στο χέρι του θυμιατό και θυμιατίζει τον Κύριο. Κάτω εικονίζεται άλλος άγγελος, ο οποίος με τα δύο του χέρια κρατά στο έδαφος τον Άδη. Όλη η παράσταση αναπτύσσεται μπροστά από τρία όρη.

29. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.54,Σχ.3) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, με κοντή κώμη και γενειάδα. Φορά μανδύα, έχοντας σηκωμένο το δεξί του χέρι στο ύψος του στήθους του. Από τη συνοδευτική επιγραφή του διακρίνονται μόνο τα γράμματα Άγιος ΒΗ.....

30. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.55,Σχ.3) εικονίζεται εντός μεταλλίου. Η απεικόνιση είναι κατεστραμμένη σε μεγάλο βαθμό και εμφανίζεται μικρό τμήμα του ενδύματος του. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα.

31. Δέηση

Εικονίζεται η Θεοτόκος (Εικ.56,Σχ.3) ολόσωμη, έως το ύψος της οσφύος της, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά με κλίση του κεφαλιού και του σώματος της στην ίδια κατεύθυνση. Φορά ωμοφόριο, που καλύπτει το κεφάλι και το σώμα της και έχει το δεξί της χέρι σε στάση δέησης. Από τη συνοδευτική επιγραφή πάνω αριστερά της σώζεται γραφή:<< M..P>>. Αριστερά της εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός μετωπικός, με το βλέμμα του στραμμένο αριστερά, να φορά χιτώνα και ο αριστερός ώμος του να περιβάλλεται από ιμάτιο. Με το δεξί χέρι ευλογεί και η παράσταση του σώζεται έως την οσφύ του, ενώ κάτω από αυτή είναι κατεστραμμένη. Από τη συνοδευτική επιγραφή του διακρίνεται το γράμμα Χ με το σύμβολο της σύντμησης πάνω από αυτό, ενώ πιο κάτω υπάρχει γράμμα δυσανάγνωστο. Στα αριστερά του Ιησού Χριστού, ιστορείται ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Παριστάνεται δεόμενος σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, έχοντας κεκλιμένο το κεφάλι του και είναι ντυμένος με ιμάτιο, το οποίο σκεπάζει και τα δύο του χέρια έως το ύψος των καρπών του. Η απεικόνιση του Αγίου σώζεται ως το ύψος των μηρών του.

32. Το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας.

Στο δεξί μέρος της παράστασης (Εικ.57,Σχ.3), εικονίζεται ο Άγιος Πέτρος με λευκή κώμη και ομοιόχρωμη γενειάδα, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά. Φορά επιζωγραφισμένο πολυσταύριο φελόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο. Τα μάτια του με έντονο βλέμμα κοιτούν τον μικρό Ιησού, έχοντας τα χέρια του απλωμένα προς Αυτόν. Εικονίζεται έως το ύψος των μηρών του λόγω καταστροφής του υπόλοιπου τμήματος.

Ο μικρός Ιησούς βρίσκεται αριστερά του Αγίου μέσα σε δόξα ωειδούς σχήματος. Είναι ντυμένος με λευκό χιτώνα, ο οποίος αφήνει έκθετο το στήθος του, καλύπτοντας τον αριστερό ώμο. Στέκεται όρθιος επάνω στην Αγία Τράπεζα, κοιτώντας προς τον άγιο Πέτρο, έχοντας τα χέρια ανοιχτά και απλωμένα προς αυτόν. Από τη συνοδευτική επιγραφή της παράστασης σώζεται το γράμμα Ο μεταξύ των δύο εικονιζόμενων, καθώς και άλλα δυσανάγνωστα γράμματα.

3.2 Οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού

3.2.1 Οι τοιχογραφίες του νότιου τοίχου του κυρίως ναού (Εικ. 58 - 83, Σχ. 4).

33. Η Βάπτιση του Ιησού

Εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός(Εικ.58,Σχ.4)μετωπικός ,να ευλογεί με το δεξί χέρι, ντυμένος με περιζώμα ανάμεσα σε δύο όρη, που τα διασχίζει ο ποταμός Ιορδάνης. Στα δεξιά του βρίσκεται ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο οποίος είναι ντυμένος με μηλωτή και ιμάτιο. Με το δεξί χέρι αγγίζει την κορυφή το κεφάλι του Ιησού και έχει το αριστερό του χέρι προτεταμένο προς Αυτόν. Στα αριστερά του Ιησού βρίσκονται τρεις άγγελοι, παρατεταγμένοι ο ένας πίσω από τον άλλο με μικρή κλίση των σωμάτων τους προς τα δεξιά ως ένδειξη ευλάβειας και σεβασμού. Στο ύψος του περιζώματος του Ιησού έχει ανοιχθεί μεταγενέστερο παράθυρο, καταστρέφοντας τμήμα της παράστασης. Αριστερά του παραθύρου εικονίζεται γυναικεία μορφή [προσωποποίηση της θάλασσας], καθισμένοι επάνω σε μεγάλο ψάρι, η οποία φέρει φτερά και είναι ντυμένη με ιμάτιο, που καλύπτει τον αριστερό ώμο και το δεξιό πόδι, αφήνοντας γυμνό το στήθος και κρατώντας με το δεξί χέρι τρίαίνα. Μέσα στο Ιορδάνη ποταμό βρίσκονται ψάρια και διακρίνεται φίδι που βγάζει την τριμερή γλώσσα του. Στα δεξιά του παραθύρου συναντούμε αντρική μορφή μέσα στον ποταμό . Εικονίζεται καθισμένος σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά με κώμη και γενειάδα, έχοντας το δεξί χέρι πάνω στο δεξί γόνατο και με σηκωμένο το αριστερό δείχνει τον Ιησού.

34. Η έγερση του Λαζάρου

Εικονίζεται ο Ιησούς (Εικ.59,Σχ.4) ολόσωμος, με emphatic βηματισμό προς τα αριστερά και πίσω εικονίζονται τέσσερις μαθητές. Έχει το δεξί χέρι σε στάση ευλογίας και με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητό. Κάτω αριστερά στα πόδια του Ιησού, πρώτη εικονίζεται η Μαρία γονατισμένη, η οποία έχει απλώσει στο έδαφος το μαφόριο της, το οποίο πάτα με το αριστερό του πόδι ο Ιησούς, ενώ η ίδια επιδιώκει να τον αγγίξει.

Πίσω της εικονίζεται η Μάρθα γονατισμένη, η οποία έχει στραμμένο το βλέμμα της στον Ιησού. Πάνω δεξιά της, μια ομάδα έξι ανθρώπων έχει στραμμένο το βλέμμα της προς την ίδια κατεύθυνση και παρακολουθεί από μακρινή απόσταση το γεγονός, ενώ πίσω της εικονίζονται τα μεγαλοπρεπή τα κτίρια της πόλης της Βηθανίας.

Κάτω από αυτούς υπάρχει παράθυρο, το οποίο έχει καταστρέψει, κατά την διάνοιξη του, την απεικόνιση του Λαζάρου.

35. Βαϊοφόρος

Εικονίζεται ο Ιησούς(Εικ.60,Σχ.4) καθισμένος σε όνο, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, προχωρώντας προς την Ιερουσαλήμ. Έχει ελαφρώς στραμμένο το κεφάλι του προς τα δεξιά, ενώ το βλέμμα του κατευθύνεται προς τον θεατή. Με το αριστερό χέρι κρατά κλειστό ειλητό, ενώ με το δεξί χέρι ευλογεί. Πίσω και δεξιά του ακολουθούν οι μαθητές του με τον Πέτρο να προηγείται, ο οποίος φαίνεται να συνομιλεί μαζί του, έχοντας τα δύο χέρια απλωμένα. Η σκηνή εξελίσσεται μπροστά από επιβλητικό όρος. Στα αριστερά της παράστασης διακρίνεται μια ομάδα Ιουδαίων, μπροστά από περίτεχνο οικοδόμημα, να τον προϋπαντεί στην είσοδο της πόλης και κάτω από αυτούς εικονίζεται νέος να στρώνει κλαδιά με φύλλα, μπροστά από τον όνο, που μεταφέρει τον Κύριο. Πίσω από τον Ιησού διακρίνονται τα τείχη της πόλης των Ιεροσολύμων, καθώς και μια ανδρική μορφή να πατά επάνω σε δύο συγκλίνοντες φοίνικες. Η συνοδευτική επιγραφή της παράστασης αναγράφει: << Ο ΒΑΥΟΦΟΡΟΣ>>.

36. Φιλοξενία του Αβραάμ

Εικονίζονται τρεις άγγελοι (Εικ.61,Σχ.4) να κάθονται γύρω από ημικυκλικό στρωμένο τραπέζι, πάνω στο οποίο είναι τοποθετημένα σκεύη και δύο κηροπήγια. Ο ένας από τους τρεις αγγέλους που κάθεται στην κορυφή του τραπεζιού εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός, ενώ οι άλλοι δύο που καταλαμβάνουν τα δύο άκρα της εικονίζονται ολόσωμοι σε στάση τριών τετάρτων, καθισμένοι σε περίτεχνα καθίσματα χωρίς ερεισίνωτο και έχοντας τα πόδια τους πάνω σε υποπόδιο.

Αριστερά του μεσαίου αγγέλου εικονίζεται ο Αβραάμ, σε στάση τριών τετάρτων, έχοντας ελαφρά κλίση του κεφαλιού και του κορμού του σώματος του προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι κρατά κανάτι με δύο λαβές, ενώ το αριστερό του καλύπτεται από το ιμάτιο. Δεξιά του μεσαίου αγγέλου εικονίζεται η Σάρα σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, έχοντας κλίση του κεφαλιού και του κορμού του σώματος της. Με τα δύο της χέρια κρατά σκεπαστό πινάκιο, το οποίο ετοιμάζεται να αφήσει στο τραπέζι. Η παράσταση αναπτύσσεται μπροστά από δύο περίτεχνα κτίρια διαφορετικών αποχρώσεων, τρισδιάστατης απεικόνισης. Η συνοδευτική επιγραφή είναι δυσανάγνωστη.

Η Θυσία του Αβραάμ

Στο δεξί τμήμα της παράστασης (Εικ.62,Σχ.4) εικονίζεται ο Αβραάμ σε στάση τριών τετάρτων, γονατιστός, κοιτώντας άγγελο Κυρίου, ο οποίος έρχεται διαγώνια προς τα δεξιά

από τον ουρανό, έχοντας το αριστερό του χέρι απλωμένο προς τα κάτω και το βλέμμα του στραμμένο στον Αβραάμ.

Ο Αβραάμ είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει το αριστερό τμήμα του σώματος του. Με το δεξί του χέρι κρατά μακρύ μαχαίρι, έτοιμος να θυσιάσει τον υιό του Ισαάκ και στα αριστερά του εικονίζεται ένας αμνός.

Ο Ισαάκ εικονίζεται καθισμένος έχοντας κλίση του κεφαλιού του προς τα πίσω, κοιτώντας προς τον ουρανό με βλέμμα καρτερικό, έχοντας τα χέρια του δεμένα να ακουμπούν επάνω στον μηρό του. Όλη η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος δύο ορέων, όπου στο αριστερό όρος υπάρχουν φυτά και δέντρα. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: <<Η ΘΥΪΑ Τ. ΑΒΡΑΑΜ >>.

38. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.63,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία. Έχει κοντή γενειάδα και το κεφάλι του στολίζει λευκή σταυρόσχημη ταινία. Φορά διακοσμημένο μανδύα, ο οποίος σώζεται μόνο περιμετρικά του λαιμού του. Διακρίνεται ο κατεστραμμένος σταυρός του μάρτυρα που κρατά με το δεξί χέρι. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα.

39. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.64,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε γεροντική ηλικία. Έχει λευκή κώμη, ομοιόχρωμη οξύληκτη γενειάδα και είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει τους ώμους του και το αριστερό μέρος του σώματος του. Με το δεξί χέρι κρατά το σταυρό του μάρτυρα, έχοντας το αριστερό μπροστά στο στήθος του με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα.

40. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.65,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, αγένειος, με κοντή κώμη και στο κεφάλι του φορά πίο. Είναι ντυμένος με χιτώνα και μανδύα, ο οποίος καλύπτει τον αριστερό ώμο του. Έχει το δεξί χέρι στο ύψος του στήθους και το αριστερό με ανοικτή παλάμη σε στάση δέησης. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει<< Ο ΑΓΙΟΣ Β.....>>. Πιθανώς αναγράφεται Βασίλειος.

41. Άγιος Άρωνος

Ο Άγιος Άρωνος (Εικ.66,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε γεροντική ηλικία. Έχει μακριά λευκή κώμη, ομοιόχρωμη οξύληκτη γενειάδα και στο κεφάλι φέρει κίδαρι. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει τους ώμους και το αριστερό μέρος του σώματος του. Έχει το δεξί χέρι στο ύψος του στήθους και το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης.

Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << Ο ΑΓΙΟΣ ΑΡΩΝΟΣ>>. Πιθανώς αναγράφεται Ααρών, προστιθέμενης της κατάληξης – ος.

42. Άγιος Αζάριος

Ο Άγιος Αζάριος (Εικ.67,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου έως το ύψος της οσφύος του, σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, σε νεανική ηλικία, αγένειος, με κοντή κώμη και στο κεφάλι του φέρει πίδαρι. Είναι ντυμένος με διακοσμημένο χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει τους ώμους και απλώνεται προς τα κάτω, αφήνοντας έκθετο το στήθος του. Με το δεξί χέρι κρατά το σταυρό του μάρτυρα και έχει το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης μπροστά στο στήθος του. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει:

<< Ο ΑΓΙΟΣ ΑΖΑΡΙΟΣ>>.

43. Άγιος Γουρίας

Ο Άγιος Γουρίας (Εικ.68,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε γεροντική ηλικία. Έχει λευκή κώμη και ομοιόχρωμη οξύληκτη διχαλωτή γενειάδα. Είναι ντυμένος με χιτώνα και πλούσια διακοσμημένο μανδύα, ο οποίος καλύπτει τους ώμους και πορπώνεται στον δεξιό ώμο. Με το δεξί χέρι κρατά το σταυρό του μάρτυρα και έχει το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει:

<< Ο ΑΓΙΟΣ ΓΟΥΡΙΑΣ>>.

44. Άγιος Έλεμος

Ο Άγιος Έλεμος (Εικ.69,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, αγένειος, με κοντή κώμη. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει τους ώμους και το αριστερό χέρι. Με το δεξί χέρι σηκωμένο κρατά το σταυρό του μάρτυρα και με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει

<< Ο ΑΓΙΟΣ ΈΛΕΜΟΣ >>.

45. Αγία αδιάγνωστη

Η Αγία (Εικ.70,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπική, σε νεανική ηλικία. Το κεφάλι της και ο κορμός του σώματος της καλύπτονται από μαφόριο. Με το δεξί χέρι σηκωμένο κρατά τον σταυρό του μάρτυρα και έχει το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζονται γράμματα, που είναι δυσανάγνωστα.

46. Αγία Αναστασία

Η Αγία Αναστασία η Φαρμακούτρια (Εικ.71,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπική, σε νεανική ηλικία. Το κεφάλι και ο κορμός του σώματος της καλύπτονται από μαφόριο. Με το δεξί χέρι κρατά σταυρό και με το αριστερό κρατά στρόγγυλο δοχείο με κωνοειδές επιστόμιο. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << Η ΑΓΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ>>.

47. Αγία αδιάγνωστη

Η Αγία (Εικ.72,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπική, σε νεανική ηλικία. Είναι ντυμένη με πλούσιο διακοσμημένο χιτώνα και οι ώμοι καλύπτονται από μανδύα, που πορπώνεται στο ύψος του στέρνου της. Το κεφάλι της καλύπτεται από διακοσμημένο μανδήλιο, που εκτείνεται έως τους ώμους της και φέρει στέμμα. Με το δεξί χέρι κρατά σταυρό και έχει το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα. Πιθανώς πρόκειται για ιστορήση της Αγίας Αικατερίνης.

48. Αγία Βαρβάρα

Η Αγία Βαρβάρα (Εικ.73,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπική, σε νεανική ηλικία. Είναι ντυμένη με χιτώνα και οι ώμοι καλύπτονται από μανδύα, που πορπώνεται στο ύψος του στέρνου της. Το κεφάλι της καλύπτεται με μανδήλιο, που εκτείνεται έως τους ώμους της, καταλήγοντας σε κρόσσια. Έχει το αριστερό με ανοικτή την παλάμη σε στάση δέησης μπροστά στο στήθος της, κρατώντας τον σταυρό του μάρτυρα, ενώ το δεξί δεν διακρίνεται. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << ΒΑΡΒΑΡΑ>>.

49. Αγία Παρασκευή

Η Αγία Παρασκευή (Εικ.74,Σχ.4) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπική, σε νεανική ηλικία. Το κεφάλι και το σώμα της καλύπτονται από μαφόριο. Με το δεξί χέρι κρατά τον σταυρό του μάρτυρα και το αριστερό είναι καλυμμένο από το μαφόριο της. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει: << Η ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΥ >>.

50. Επιγραφή

Στη δυτική απόληξη του νότιου τοίχου του κυρίως ναού, σώζεται επιγραφή κατά το ήμισυ καταστραμμένη (Εικ.75,Σχ.4). Το αριστερό της τμήμα διασώζει γραφή, ενώ το δεξί της τμήμα λόγω καταστροφής επιχρίσθηκε με νεότερο κονίαμα, το οποίο στη συνέχεια ζωγραφίστηκε.

51. Άγιος αδιάγνωστος

Εικονίζεται ο Άγιος (Εικ.76,Σχ.4) ολόσωμος, μετωπικός, φορά αρχιερατικό σάκο, ένσταυρο ωμοφόριο και φέρει επιγονάτιο. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοικτό ευαγγέλιο με δυσανάγνωστη γραφή << αντισ....>>. Στο κεφάλι του φέρει μήτρα και στο φωτοστέφανο του διακρίνονται αμυδρά τα γράμματα << ΩΝ >>. Η παράσταση αναπτύσσεται μπροστά από δίχρωμο βάθος. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα. Πιθανώς πρόκειται για απεικόνιση του Αγίου Νικολάου, ο οποίος μετατράπηκε σε Μέγα Αρχιερέα.

52. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.77,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με σγουρά μαλλιά και η γενειάδα του, που διακρίνεται αμυδρά είναι χωρισμένη στην μέση με βοστρύχους. Φορά στρατιωτική ενδυμασία, φέρει οπλισμό και ζώνη στη μέση του και οι ώμοι καλύπτονται από μανδύα, που εκτείνεται έως το ύψος των κνημών του. Με το δεξί χέρι σηκωμένο στο ύψος του στήθους του κρατά δόρυ και φέρει στο πίσω μέρος του αριστερού ώμου διακοσμημένη παραλληλόγραμμη ασπίδα, που φθάνει έως το ύψος του αριστερού γονάτου. Το αριστερό χέρι, καθώς και η περιοχή από τη μέση έως και τα γόνατα του Αγίου είναι κατεστραμμένα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή, αλλά είναι χαραγμένη μεταγενέστερα επιγραφή που αναγράφει: << Ο ΑΓΙΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ >>. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστορία του Αγίου Θεόδωρου του Στρατηλάτη.

53. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.78,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με σγουρά μαλλιά, κοντή γενειάδα, μεγάλο μέτωπο και το κεφάλι του όπως και το βλέμμα του είναι στραμμένα προς τα αριστερά. Φορά στρατιωτική ενδυμασία, φέρει οπλισμό , ζώνη στη μέση του, ενώ οι ώμοι καλύπτονται από μανδύα, που εκτείνεται έως το ύψος των κνημών του. Με το δεξί χέρι σηκωμένο στο ύψος του στήθους του κρατά δόρυ και φέρει στο πίσω μέρος του αριστερού ώμου διακοσμημένη, παραλληλόγραμμη ασπίδα, που φθάνει έως το ύψος του αριστερού γονάτου. Το αριστερό χέρι εκτείνεται απλωμένο προς τα κάτω, κρατώντας ξίφος με θήκη. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Θεόδωρου του Τήρωνος.

54. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.79,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με σγουρά μαλλιά και γενειάδα και το κεφάλι όπως και το βλέμμα του είναι στραμμένα προς τα αριστερά. Φορά πλούσιο, διακοσμημένο χιτώνα και οι ώμοι του καλύπτονται από μανδύα, που εκτείνεται έως το ύψος των γονάτων του. Με το δεξί χέρι, το οποίο είναι καλυμμένο με το ιμάτιο έως τον καρπό του, κρατά την λαβή επίμηκες ξίφους, ενώ το αριστερό δεν διακρίνεται λόγω απώλειας της ζωγραφικής επιφάνειας. Στο πίσω μέρος του αριστερού ώμου φέρει διακοσμημένη, παραλληλόγραμμη ασπίδα, που φθάνει έως το ύψος του αριστερού του μηρού. Χαρακτηριστικό στοιχείο της παράστασης είναι η στιβαρότητα, με την οποία στέκεται ο Άγιος δείχνοντας αποφασιστικότητα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Ανδρέα του Στρατηλάτη.

55. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.80,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με κοντή κώμη, η οποία κοσμείται στο άνω μέρος της με μαργαριτάρια σε σχήμα σταυρού. Φορά ρομβόσχημη, στρατιωτική ενδυμασία, στο κέντρο της οποίας απεικονίζεται μεγάλος σταυρός. Φέρει οπλισμό και ζώνη στη μέση του και από το λαιμό του συγκρατείται μανδύας, που εκτείνεται έως το ύψος των κνημών του. Με το δεξί χέρι σηκωμένο σε στάση ορθής γωνίας κρατά δόρυ και με το αριστερό κρατά μικρή, κυκλική ασπίδα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Δημητρίου.

56. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.81,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, μεσήλικας, με κοντή λευκή κώμη και ομοιόχρωμη κοντή γενειάδα, ενώ το κεφάλι του είναι στραμμένο στα αριστερά. Φορά δερμάτινη στρατιωτική ενδυμασία και φέρει οπλισμό και τραχηλιά στο λαιμό του. Μανδύας διατρέχει τον αριστερό ώμο, συγκρατείται με κόμπο στο αριστερό μέρος του στήθους του και εκτείνεται έως το ύψος των κνημών του. Με το δεξί χέρι κρατά τη λαβή επίμηκες ξίφους, το οποίο έχει σχεδόν βγει από τη θήκη του, ενώ με το αριστερό κρατά το άνω μέρος της θήκης και φέρει στον αριστερό ώμο ασπίδα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Ευσταθίου.

57. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.82,Σχ.4) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με μακριά κώμη και γενειάδα, έχοντας κλίση του κορμού του σώματος και του κεφαλιού του στα δεξιά. Φορά στρατιωτική ενδυμασία, φέρει οπλισμό και το στήθος του διατρέχουν δύο τεμνόμενες λωρίδες. Φέρει ζώνη στη μέση του και μανδύα, που εκτείνεται, καλύπτοντας το αριστερό χέρι. Έχει το δεξί χέρι στο ύψος του στήθους του, με το αριστερό να κρατά ξίφος, που είναι μέσα σε θήκη και φέρει στον αριστερό ώμο ασπίδα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται η αρχική γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Αρτεμίου.

58. Φυτικό μοτίβο

Το φυτικό μοτίβο (Εικ.83,Σχ.4) αναπτύσσεται εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου, που διατρέχεται περιμετρικά από ταινία κοκκινωπής απόχρωσης και εσωτερικά εγγράφεται σχέδιο με γραμμωτές, σπειροειδείς απολήξεις μαύρης απόχρωσης.

3.2.2 Οι τοιχογραφίες του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού (Εικ. 84-87, Σχ.5).

59. Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Ως κεντρικό θέμα (Εικ.84,Σχ.5) εικονίζεται η Θεοτόκος ξαπλωμένη πάνω σε νεκρική κλίνη. Έχει τα χέρια της σταυρωμένα, το κεφάλι της πάνω σε προσκέφαλο και είναι ντυμένη με ιμάτιο και μαφόριο, που εκτείνεται έως τα γόνατα. Στα δεξιά της, εικονίζεται ο Απόστολος Πέτρος να βαστάζει με το αριστερό χέρι το πρόσωπό του από τη θλίψη και με το δεξί αγγίζει το προσκέφαλο της. Πίσω του, βρίσκεται άγγελος με τα πόδια του σε στάση διάστασης. Πάνω από αυτούς, εικονίζονται δύο Απόστολοι να συνομιλούν μεταξύ τους και άγγελος να μεταφέρει μέσα σε σύννεφο έναν Απόστολο.

Στο πέρας της νεκρικής κλίνης εικονίζεται ο Απόστολος Παύλος σε στάση πρόκυψης και πίσω του βρίσκεται άγγελος με σηκωμένο το δεξί του χέρι, κρατώντας ξίφος. Μπροστά από τη νεκρική κλίνη απεικονίζονται τρία κηροπήγια, καθώς και ο Ιεφωνίας, ο οποίος προσπάθησε να ρίξει το σώμα της Παναγίας από την κλίνη. Στο πίσω μέρος της κλίνης, εικονίζεται ο Ιησούς εντός τριπλής αμυγδαλόσχημης δόξας σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει τα δύο του χέρια, κρατώντας την ψυχή της Θεοτόκου, που απεικονίζεται ως σπαργανωμένο βρέφος. Εκατέρωθεν της δόξας, εικονίζονται ανά δύο οι τέσσερις ιεράρχες, που παραβρέθηκαν στη Κοίμηση της Θεοτόκου και στα αριστερά εικονίζονται οι Απόστολοι, έχοντας στραμμένο το βλέμμα τους σε αυτήν. Πάνω από τους Αποστόλους, εικονίζεται η έλευση τους επάνω σε σύννεφα που κρατούν άγγελοι, για να παραστούν στην κηδεία της Θεοτόκου. Στο βάθος της σύνθεσης, εικονίζεται επίμηκες κτίριο με τοξωτά ανοίγματα. Από τη συνοδευτική επιγραφή διακρίνεται γραφή, που είναι δυσανάγνωστη.

Στα δεξιά της παράστασης της Κοίμησης αναπτύσσεται η σκηνή της Μετάστασης της Θεοτόκου. Μέσα σε διπλή ακτινωτή δόξα ωοειδούς σχήματος, ιστορείται η Θεοτόκος σε στάση τριών τετάρτων με κατεύθυνση προς τα αριστερά, καθισμένη σε διακοσμημένο θρόνο χωρίς ερεισίνωτο. Έχει το κεφάλι της και τους ώμους της κεκλιμένα, ενώ τα βλέφαρα της κλειστά. Είναι ντυμένη με χιτώνα και μαφόριο, που καλύπτει το κεφάλι της και το αριστερό χέρι, ενώ το δεξί βρίσκεται στην κοιλιακή χώρα. Εκατέρωθεν της εσωτερικής δόξας, εικονίζονται δύο άγγελοι, οι οποίοι την κρατούν στα χέρια τους, με το βλέμμα τους στραμμένο σε αυτή. Η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος, στο οποίο εικονίζεται επίμηκες κτίριο με τοξωτά ανοίγματα.

60. Αρχάγγελος Μιχαήλ.

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (Εικ.85,Σχ.5) εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με σηκωμένα τα φτερά και τα πόδια σε διάσταση, προσδίδοντας αίσθηση στιβαρότητας. Φορά στρατιωτική ενδυμασία και μανδύα που εκτείνεται έως το ύψος των κνημών, καλύπτοντας τους ώμους. Με το δεξί χέρι σηκωμένο στο ύψος του στήθους κρατά ξίφος και με το αριστερό κρατά τη θήκη του. Από τη συνοδευτική επιγραφή αναγράφεται: <<N ..MIXAYΛ>>.

61. Επιγραφή

Στο υπέρθυρο της εισόδου του κυρίως ναού, αναπτύσσεται επιγραφή (Εικ.86,Σχ.5), η οποία είναι δυσανάγνωστη και σώζεται κατά το ήμισυ το άνω τμήμα, ενώ το κάτω τμήμα λόγω καταστροφής έχει επιχρισθεί με νεότερο κονίαμα.

62. Άγιος Κωνσταντίνος και Αγία Ελένη

Στα δεξιά της παράστασης (Εικ.87,Σχ.5) εικονίζεται ο Άγιος Κωνσταντίνος, ολόσωμος, και μετωπικός. Διακρίνεται αμυδρά το περίγραμμα του κεφαλιού που φέρει κωνικό στέμμα, όπως και μέρη της βασιλικής ενδυμασίας του. Στα αριστερά του Αγίου, στο μέσο της παράστασης, ορθώνεται πορφυρός σταυρός και στα αριστερά του απεικονίζεται η Αγία Ελένη ολόσωμη και μετωπική. Διακρίνεται το περίγραμμα στέμματος στο κεφάλι, καθώς και μανδύας που πορπώνεται μπροστά από το στέρνο της. Είναι ντυμένη με βασιλική ενδυμασία, η οποία στο κάτω τμήμα της φέρει μαργαριτοκόσμητο διάκοσμο με ένθετους πολύτιμους λίθους. Οι απώλειες της ζωγραφικής επιφάνειας στο σύνολο της παράστασης δεν μας επιτρέπουν την περιγραφή της. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζονται γράμματα.

3.2.3 Οι τοιχογραφίες του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού (Εικ.88 -116, Σχ.6).

63. Ο Ελκόμενος

Εικονίζεται ο Ιησούς σε κίνηση προς τα αριστερά (Εικ.88,Σχ.6) και προτεταμένα τα δεμένα χέρια του, έχοντας ανασηκωμένο το δεξί πόδι λόγω βηματισμού. Είναι ντυμένος με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει τους ώμους και ακολουθεί τον Σίμωνα, τον Κυρηναίο που βαδίζει σκυμμένος, μεταφέροντας στον δεξί ώμο τον Σταυρό του Χριστού. Πίσω από τον Ιησού εικονίζονται δύο καλπάζοντα άλογα με τους έφιππους αναβάτες τους, καθώς και όμιλος στρατιωτών που ακολουθούν την πομπή. Ο εικονιζόμενος έφιππος είναι ο Πόντιος Πιλάτος, ο οποίος είναι ντυμένος με ποδήρη ενδυμασία, κρατώντας με το δεξί χέρι ξίφος, έχοντας το αριστερό του σηκωμένο και προτεταμένο.

Η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος δύο ορέων και στο αριστερό τμήμα της εικονίζονται τα τείχη της Ιερουσαλήμ. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζονται τα γράμματα << ME >>.

64. Η Ανάβαση στο Σταυρό

Εικονίζεται ο Ιησούς (Εικ.89,Σχ.6) σε στάση τριών τετάρτων με τον κορμό του σώματος του να γέρνει προς τα πίσω και το κεφάλι και το βλέμμα του να είναι στραμμένα στον θεατή. Ανεβαίνει στον Σταυρό, πατώντας το κάθε πόδι του σε σκαλί δύο διαφορετικών κλιμάκων, που ορθώνονται προς τα άνω. Στα αριστερά του εικονίζεται ανθρώπινη μορφή πάνω σε κλίμακα, που τον συγκρατεί με το αριστερό χέρι, βοηθώντας τον να ανέβει. Αριστερά του εικονίζεται ολόσωμος στρατιώτης με απλωμένο το δεξί χέρι, έχοντας τα πόδια του σε διάσταση και κάτω από αυτόν εικονίζονται δύο Ιουδαίοι, στραμμένοι ο ένας προς τον άλλο, να κρατούν στα χέρια τους καλάθια. Στα δεξιά του Ιησού εικονίζονται δύο στρατιώτες, με τον πρώτο να συγκρατεί με το αριστερό χέρι του το δεξί χέρι του Ιησού, υποβοηθώντας τον να ανέβει τη σκάλα, ενώ ο δεύτερος παρακολουθεί. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

65. Η Σταύρωση

Εικονίζεται ο Ιησούς Εσταυρωμένος (Εικ.90,Σχ.6) ενδεδυμένος με περίζωμα στην μέση, με κεκλιμένη κεφαλή και πόδια ενωμένα. Ο Σταυρός είναι τοποθετημένος επάνω σε βράχο, στο κέντρο του οποίου εικονίζεται ανθρώπινο κεφάλι με λευκή κώμη και ομοιόχρωμη γενειάδα, στραμμένη προς τα αριστερά [Η απεικόνιση ανθρώπινου κεφαλιού στο εσωτερικό του βράχου, που στηρίζεται ο Σταυρός του Ιησού, αποτελεί ένα ενδιαφέρον στοιχείο έρευνας, επειδή στις περισσότερες Σταυρικές παραστάσεις εικονίζεται το κρανίο του Αδάμ]. Στα δεξιά του Σταυρού εικονίζεται ομάδα γυναικών με πρώτη την Θεοτόκο. Η Θεοτόκος παριστάνεται ολόσωμη σε στάση τριών τετάρτων, με πρόκυψη του σώματος της προς τα αριστερά, έχοντας σηκωμένα και ενωμένα τα δυο της χέρια μπροστά στο στήθος της. Πίσω της, εικονίζονται ολόσωμες γυναικείες μορφές με πρόκυψη των σωμάτων τους. Είναι όλες ντυμένες με ποδήρη χιτώνα και έχουν καλυμμένη το κεφάλι τους με μαφόριο. Στα αριστερά του Εσταυρωμένου σε στάση τριών τετάρτων, εικονίζεται ο Άγιος Ιωάννης ο μαθητής, ο οποίος κλίνει τον κορμό του σώματος του προς τον Εσταυρωμένο Ιησού. Είναι θλιμμένος, έχοντας το δεξί χέρι τοποθετημένο στον δεξί μάτι. Είναι ντυμένος με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο αφήνει εκτεθειμένο τον δεξί ώμο. Πίσω του, εικονίζεται σε στάση τριών τετάρτων, ο εκατόνταρχος Λογγίνος, με την στρατιωτική του στολή, έχοντας σηκωμένο το κεφάλι του, κοιτώντας προς τον Ιησού. Φέρει στο κεφάλι του υφασμάτινο, λευκό κάλυμμα που εκτείνεται έως τους ώμους και στα αριστερά του φέρει ασπίδα και επίμηκες δόρυ. Η παράσταση απεικονίζεται, έχοντας βάθος επίμηκες κτίριο με τοξωτά ανοίγματα στη βάση της σύνθεσης και πίσω από το σύνολο των

εικονιζόμενων μορφών δεσπόζουν τα τείχη της Ιερουσαλήμ. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

66. Η Αποκαθήλωση

Εικονίζεται ο Ιησούς (Εικ.91,Σχ.6), ντυμένος με περίζωμα, να συγκρατείται από τον Ιωσήφ της Αριμαθαίας που βρίσκεται πίσω από την κάθετη κεραία του σταυρού. Δεξιά του αποκαθηλωμένου Ιησού εικονίζεται ομάδα γυναικών, που θρηνούν με τη Θεοτόκο να προηγείται. Το σώμα του Ιησού, με τον ευλύγιστο κυρτωμένο κορμό του και λυγισμένα τα γόνατα των ενωμένων ποδιών του, παραδίδεται στα χέρια της Θεοτόκου, η οποία τον παραλαμβάνει με θλίψη και συνάμα με τρυφερότητα, ακουμπώντας το αριστερό μάγουλο της στο πρόσωπο του. Πίσω από την Θεοτόκο, γυναίκα ασπάζεται με ευλάβεια το δεξί χέρι του Ιησού, κρατώντας το με τα χέρια της. Στα αριστερά εικονίζεται ο Ιωάννης ο μαθητής, κρατώντας με τα χέρια το αριστερό χέρι του Ιησού. Κάτω από τον Ιωάννη τον μαθητή εικονίζεται γονατιστός ο Νικόδημος, ο οποίος κρατά με τα χέρια το αγκαθωτό στεφάνι.

Η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος, στο οποίο εικονίζονται τα ψηλά τείχη της Ιερουσαλήμ με τις διαδοχικές πολεμίστρες στο άνω μέρος και τα τοξωτά ανοίγματα στη βάση. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

67. Ο Επιτάφιος Θρήνος

Εικονίζεται ο Ιησούς (Εικ.92,Σχ.6) ντυμένος με περίζωμα, να κείται πάνω σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία καλύπτεται με λευκή διακοσμημένη σινδόνη. Δεξιά του εικονίζεται η Θεοτόκος, καθισμένη σε περίτεχνο διακοσμημένο κάθισμα χωρίς ερεισίνωτο, με τα πόδια της να πατούν πάνω σε διακοσμημένο υποπόδιο. Κρατά με τα χέρια στην αγκαλιά τον Ιησού και τον ακουμπά με το πρόσωπο, στο αριστερό μέρος του προσώπου του. Διαγώνια πίσω της εικονίζεται η Μαγδαληνή, η οποία ακουμπά με τα χέρια το πρόσωπο της, εκφράζοντας τον θρήνο της. Πίσω από τη μαρμάρινη πλάκα που εναποτέθηκε το σώμα του Ιησού εικονίζεται ανθρώπινη μορφή να σκύβει δίπλα στο νεκρό του σώμα. Στα αριστερά της παράστασης εικονίζεται ο Ιωάννης ο μαθητής ολόσωμος, με πρόκυψη του σώματος προς το μέρος του Ιησού να κρατά τα πόδια του [Στην συγκεκριμένη παράσταση, τα πόδια του Ιησού τα κρατεί ο Ιωάννης ο μαθητής σε σχέση με άλλες όμοιες παραστάσεις που στη θέση αυτή βρίσκεται ο Ιωσήφ Αριμαθαίας και ο Ιωάννης εικονίζεται πίσω από την μαρμάρινη πλάκα να ασπάζεται το χέρι του Ιησού].

Η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος, στο οποίο εικονίζονται σε επάλληλα επίπεδα τα ψηλά τείχη της Ιερουσαλήμ με τις διαδοχικές πολεμίστρες τους. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

68. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.93,Σχ.6) ιστορείται εντός μεταλλίου, σε προτομή, μετωπικός. Τα σημαντικά προβλήματα της κατάστασης διατήρησης της παράστασης δεν επιτρέπουν την περιγραφή του. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

69. Αγία αδιάγνωστη

Η Αγία (Εικ.94,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, σε στάση τριών τετάρτων, είναι ντυμένη με μαφόριο, που καλύπτει το κεφάλι της και με το αριστερό χέρι κρατά αντικείμενο. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

70. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος(Εικ.95,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με κοντή κόμη και γενειάδα. Ο αριστερός ώμος καλύπτεται με μανδύα, που πορπώνεται στο δεξί ώμο και κρατά με τα χέρια κλαδιά φοίνικα. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή: << (Ρ Φ C ο) ;>>.

71. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.96,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με κοντή κόμη και γενειάδα. Φορά ιμάτιο που καλύπτει τους ώμους και εκτείνεται προς τα κάτω, αφήνοντας ακάλυπτο το στήθος του. Έχει το δεξί χέρι ελεύθερο και το αριστερό είναι καλυμμένο με το ιμάτιο. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

72. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.97,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, αγένειος και φορά μανδύα, που καλύπτει τον δεξιό ώμο. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

73. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.98,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με σηκωμένο το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος του. Φορά μπλε μανδύα και ζώνη στη μέση του. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

74. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.99,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός. Το κεφάλι καλύπτεται από μαργαριτοκόσμητο στέμμα και οι ώμοι καλύπτονται με ρομβόσχημο μανδύα, που ενώνεται στο ύψος του στέρνου. Το δεξί χέρι είναι ελεύθερο και με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητό. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται το γράμμα: << Η>>.

75. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.100,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός. Φέρει μανδύα που καλύπτει τους ώμους και διακρίνεται η παλάμη του αριστερού χεριού. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

76. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.101,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με πλούσια ενδυμασία. Φορά δίχρωμο μανδύα που καλύπτει τους ώμους και πορπώνεται μπροστά στο στήρνο του. Με το δεξί χέρι κρατά τον σταυρό του μάρτυρα και το αριστερό καλύπτεται από τον μανδύα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

77. Ο Άγιος Γουρίας

Ο Άγιος Γουρίας (Εικ.102,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με κλίση του κεφαλιού προς τα πίσω να φορά δίχρωμο μανδύα, που καλύπτει τους ώμους. Το δεξί χέρι εμφανίζεται αμυδρά, ενώ με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή:<< Γουρι..>>.

Παρατήρηση: Ο Άγιος Γουρίας, εικονίζεται και στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού(Νο.43).

78. Ο Άγιος Αντώνιος

Ο Άγιος Αντώνιος (Εικ.103,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, αγένειος, με μακριά κώμη. Φορά δίχρωμο μανδύα που καλύπτει τους ώμους και ενώνεται μπροστά στο στήρνο του. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή: << αντωνιος>>.

79. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.104,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με μακριά κώμη. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή:<< Ο Άγιος >>.

80. Άγιος Μισαήλ

Ο Άγιος Μισαήλ (Εικ.105,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, με κοντή κώμη, αγένειος και στο κεφάλι φορεί πίλο. Το εσωτερικό του ένδυμα, το διατρέχουν δυο χιαστί λωρίδες και οι ώμοι καλύπτονται από ιμάτιο. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται << ΜΗC.Η.>>. Δίπλα του συνήθως εικονίζονται οι Άγιοι, Ανανίας και Αζαρίας. Πρόκειται για τους τρεις παίδες.

81. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.106,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, με κοντή κώμη, αγένειος και φορά στην κεφαλή πίλο. Το εσωτερικό του ένδυμα, το διατρέχουν δυο χιαστί λωρίδες και οι ώμοι καλύπτονται από ιμάτιο. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

82. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.107,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, σε νεανική ηλικία, με κοντή κώμη, αγένειος και στο κεφάλι φορά κεφαλόδεσμο. Το εσωτερικό ένδυμα, το διατρέχουν δυο χιαστί λωρίδες και οι ώμοι του καλύπτονται από ιμάτιο. Με το δεξί χέρι σε στάση ευχαριστίας αγγίζει την κοιλιακή χώρα και έχει το αριστερό σε στάση δέησης.

83. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.108,Σχ.6) εικονίζεται εντός μεταλλίου σε προτομή, μετωπικός, να κρατά με το σηκωμένο δεξί χέρι τον σταυρό του μάρτυρα. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

84. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.109,Σχ.6) εικονίζεται μετωπικός έως το ύψος των μηρών, με λευκή κώμη και ομοιόχρωμη μακριά γενειάδα. Έχει το δεξί χέρι στην κοιλιακή του χώρα και με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Παρατηρούμε ότι ο άγιος έχει ζωγραφιστεί πάνω σε προγενέστερη παράσταση, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται δεξί χέρι πίσω από τον δεξί ώμο και σταυρός άνω του αριστερού ώμου. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

85. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.110,Σχ.6) εικονίζεται μετωπικός έως το ύψος της οσφύος του, μεσήλικας, με καστανή κώμη και ομοιόχρωμη στρογγυλεμένη γενειάδα. Φέρει ένσταυρο διακοσμημένο ωμοφόριο και επιγονάτιο, από το οποίο διασώζεται μόνο το πάνω τμήμα του. Διακρίνεται το δεξί χέρι να αγγίζει το ωμοφόριο και με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

86. Ο Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.111,Σχ.6) εικονίζεται έως το ύψος της οσφύος του, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά. Η κεκλιμένη κεφαλή του φέρει κράνος και είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή με φολίδες, έχοντας ζώνη στη μέση. Ο δεξιός ώμος καλύπτεται από μανδύα και με το δεξί χέρι κρατά δόρυ. Από τη συνοδευτική επιγραφή δεν σώζεται γραφή. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Μερκουρίου.

87. Ο Άγιος Δαμιανός

Ο Άγιος Δαμιανός (Εικ.112,Σχ.6) εικονίζεται μετωπικός έως το ύψος της οσφύος του, με κοντή καστανή κώμη και ομοιόχρωμη κοντή γενειάδα. Είναι ντυμένος με ιμάτιο, που καλύπτει τους ώμους και με το δεξί χέρι κρατά επιμήκη λαβίδα. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή:<< Ο ΑΓΙΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ>>.

88. Ο άγιος Κοσμάς

Ο Άγιος Κοσμάς (Εικ.113,Σχ.6) εικονίζεται μετωπικός έως το ύψος της οσφύος του, νέος, με κοντή καστανή κώμη και ομοιόχρωμη κοντή γενειάδα. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει τον αυχένα και όλο τον κορμό του σώματος του. Το δεξί χέρι είναι κατεστραμμένο και με το αριστερό κρατά τριγωνικό αντικείμενο. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή:<< Ο Α..ος ΚΟCΜας>>.

89. Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος (Εικ.114,Σχ.6) εικονίζεται μετωπικός έως το ύψος της οσφύος του, σε νεανική ηλικία, αγένειος, με κοντή καστανή κώμη, και στο κεφάλι φορά ιδιότυπο μνηοειδές καπέλο.⁷ Είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή και οι ώμοι καλύπτονται από

⁷ Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα, 63 κ.ε. Μ. Χατζηδάκης, «Η Χρονολόγηση μιας εικόνας της Καστοριάς», ΔΧΑΕ 5 (1969), 305 κ.ε.
Πελεκανίδης-Χατζηδάκης, Καστοριά, εικ. 151α, 152β.
Χατζηδάκης-Σοφινός, Μεγάλο Μετέωρο, εικ. 91, 92.

μανδύα. Με το δεξί χέρι κρατά επίμηκες δόρυ και με το αριστερό κρατά τον σταυρό του μάρτυρα. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή: << Ο .Γ.ος Γε.Ρ..ος>>.

90. Άγιος αδιάγνωστος

Ο Άγιος (Εικ.115,Σχ.6) εικονίζεται, μετωπικός, σε νεανική ηλικία έως το ύψος της οσφύς του, αγένειος, με κοντή καστανή κώμη. Με το αριστερό χέρι κρατεί τον σταυρό του μάρτυρα και στο κεφάλι φέρει ιδιότυπο μηνοειδές καπέλο. Δίχρωμος μανδύας καλύπτει τους ώμους και πορπώνεται στο στήθος του. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή: << Ο ΑΓιος ... >>. Πιθανώς, πρόκειται για την ιστόρηση του Αγίου Δημητρίου.

91. Οι Άγιοι, Πέτρος & Παύλος

Από τα δεξιά ιστορείται (Εικ.116,Σχ.6) ο Άγιος Πέτρος έως το ύψος της οσφύς του, σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, με λευκή κώμη και γενειάδα. Είναι ντυμένος με χιτώνα, οι ώμοι του καλύπτονται από ιμάτιο και με τα χέρια κρατά κλειστό ειλητό. Από τα αριστερά του ιστορείται ο Άγιος Παύλος έως το ύψος της οσφύς του σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά, με καστανή κώμη και γενειάδα. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει τον αριστερό ώμο και με τα χέρια κρατά κλειστό ειλητό. Μεταξύ των κεφαλών των δύο Αγίων εγγράφεται ημικυκλικό μετάλλιο με εικονιζόμενο τον Ιησού σε προτομή, με τα χέρια του σε διάσταση να ευλογεί. Από τη συνοδευτική επιγραφή σώζεται γραφή πάνω δεξιά του Αγίου Παύλου << ΠΑ....ς>>.

3.3 Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα

3.3.1 Οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα (Εικ.117–120, Σχ.7).

92. Ο Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος (Εικ.117,Σχ.7) εικονίζεται εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου, σε προτομή, μετωπικός, σε γεροντική ηλικία, με μεγάλο μέτωπο, λευκή κώμη και ομοιόχρωμη γενειάδα. Είναι ντυμένος με στιχάριο, φελόνιο, και ένσταυρο ωμοφόριο. Έχει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος του σε στάση ευλογίας και με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο με ρομβόσχημη διακόσμηση.

Η ιστόρηση περιβάλλεται από εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο, το οποίο φέρει διακόσμηση εντόμων σε ευθεία παράταξη. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει << Ο Α..ΝΙΚΟΛΑΟΣ >>.

93. Η Παναγία

Η Παναγία (Εικ.118,Σχ.7) εικονίζεται εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου σε προτομή, μετωπική. Το κεφάλι και ο κορμός του σώματος της καλύπτονται από μαφόριο και κρατά τον μικρό Ιησού, ο οποίος απεικονίζεται σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά. Η ιστόρηση περιβάλλεται από εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο, το οποίο φέρει διακόσμηση εντόμων σε ευθεία παράταξη. Από τη συνοδευτική της επιγραφή δεν σώζεται γραφή.

94. Ο Ιησούς Χριστός

Ο Ιησούς Χριστός (Εικ.119,Σχ.7) εικονίζεται εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου σε προτομή, μετωπικός, με μεγάλο μέτωπο που φέρει ρυτίδες, μακριά καστανή κώμη που καλύπτει τους ώμους και κοντή γενειάδα. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοικτό, μαργαριτοκόσμητο ευαγγέλιο που αναγράφει:

<< ΕΓω ειμί το φώς του κόσμου, ο ακολουθών εμοί, ου μη περιπατήσει εν τη σκοτεινία, αλλέξει το φως της ζωής>>. Είναι ντυμένος με χιτώνα, φορά μαργαριτοκόσμητη ζώνη στην οσφύ του και ιμάτιο καλύπτει τους ώμους και τον αριστερό κορμό του σώματος του.

Η ιστόρηση περιβάλλεται από εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο, το οποίο φέρει διακόσμηση εντόμων σε ευθεία παράταξη. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει << ΙΣ ΧΣ>>.

95. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (Εικ.120,Σχ.7) εικονίζεται εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου, σε προτομή και σε στάση τριών τετάρτων προς τα δεξιά. Είναι ντυμένος με μηλωτή και έχει στην πλάτη φτερά. Φορά ιμάτιο, το οποίο καλύπτει τον δεξιό ώμο, αφήνοντας έκθετο το στήθος του και τον αριστερό του ώμο, ενώ έχει τα χέρια απλωμένα σε στάση παράκλησης. Η ιστόρηση περιβάλλεται από εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο, το οποίο φέρει διακόσμηση εντόμων σε ευθεία παράταξη. Η συνοδευτική επιγραφή αναγράφει:<< Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ ο προδρομος>>.

4. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΦΑΣΕΩΝ (Εικ.121-139)

4.1 Τοιχογραφικός διάκοσμος Α΄ φάσης.

Ο αρχικός τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού, ο οποίος ανήκει στη βυζαντινή περίοδο (13^{ος} αιώνας), διασώζεται σε σημαντικό βαθμό στον ανατολικό τοίχο του ιερού, καθώς και σε διάσπαρτα τμήματα τόσο στο εσωτερικό του ναού, όσο και στο εξωτερικό του.

Στον ανατολικό τοίχο – κόγχη του ιερού (Εικ.121), ανήκουν οι βυζαντινές παραστάσεις της Μεταμόρφωσης (No.7,Σχ.1,Εικ.32), του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (No.8,Σχ.1,Εικ.33), της Θεοτόκου όρθιας δεομένης ανάμεσα σε αγγέλους (No.1,Σχ.1,Εικ.26), της Κοινωνίας των Αποστόλων (Μετάδοσης και Μετάληψης των Αποστόλων) (No.2,Σχ.1,Εικ.27), ενός αγίου αδιάγνωστου (No.11,Σχ.1,Εικ.36) και του Αγίου Εύπλου, (No.12,Σχ.1,Εικ.37).

Στον νότιο τοίχο του ιερού (Εικ.122), μεταξύ των δύο εικονιζόμενων ιεραρχών, του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας και του Αγίου Νικολάου, συναντούμε οριζόντιο τμήμα κόκκινης ταινίας και κάτω από αυτή τον μαύρο κάμπο του βυζαντινού διακόσμου, ενώ στο κάτω μέρος της ποδιάς του παρατηρούμε ίχνη χρώματος και διαγώνιες γραμμές απόχρωσης ώχρας(Εικ.123).

Στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού, στα αριστερά της παράστασης του Ιησού ως Μέγα Αρχιερέα (No.51,Σχ.4), συναντούμε τμήμα βυζαντινής τοιχογραφίας (Εικ.124), που ανήκει στον τοιχογραφικό διάκοσμο της αρχικής εισόδου, από την οποία ο κυρίως ναός επικοινωνούσε με την εξωτερική νότια στοά. Στα μεταγενέστερα χρόνια, η είσοδος αυτή σφραγίστηκε με λίθους και επάνω της έχει ιστορηθεί η παράσταση του Ιησού ως Μέγα Αρχιερέα. Στη δυτική απόληξη του ίδιου τοίχου, συναντούμε την δεύτερη σφραγισμένη αρχική είσοδο, από την οποία επικοινωνούσε ο νάρθηκας με την εξωτερική νότια στοά. Το άνω τμήμα αυτής, κατά τους μεταγενέστερους χρόνους, καταστράφηκε και στη θέση αυτή τοποθετήθηκε σύγχρονο παράθυρο. Αριστερά (Εικ.125) και δεξιά (Εικ.126) των κάθετων πλευρών του παραθύρου συναντούμε τον αρχικό τοιχογραφικό διάκοσμο, ο οποίος διακοσμούσε τις κάθετες πλευρές της αρχικής βυζαντινής εισόδου του νάρθηκα.

Στον δυτικό και βόρειο τοίχο του κυρίως ναού, δεν έχουν εντοπιστεί τοιχογραφημένα τμήματα της αρχικής βυζαντινής διακόσμησης.

Στη νότια εξωτερική πλευρά του μνημείου, υπήρχε κατά το παρελθόν προσαρμοσμένη εξωτερική στοά (βλέπε κάτοψη, Σχέδιο 12), η οποία είχε πρόσβαση στον ναό μέσω δυο εισόδων. Η είσοδος ανατολικά του νότιου εξωτερικού τοίχου επικοινωνούσε με τον κυρίως ναό και η είσοδος δυτικά του νότιου εξωτερικού τοίχου επικοινωνούσε με τον νάρθηκα (Εικ.13).

Στον βόρειο τοίχο της στοάς υπήρχε βυζαντινός τοιχογραφικός διάκοσμος, ο οποίος κατά το έτος 1975 αποτοιχίστηκε⁸ στο σύνολο του από την 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Οι τοιχογραφίες αυτές στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στο μουσείο Βόλου, και

---

⁸ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, σελ.80

σήμερα βρίσκονται στο Διαχρονικό μουσείο Λάρισας. Είναι πλέον συντηρημένες και έχουν υποστηριχτεί στο πίσω μέρος τους με τελάρο και πλέγμα αλουμινίου προς αύξηση της αντοχής του και με νεότερο κονίαμα στα σημεία που υπήρχαν απώλειες του τοιχογραφικού διακόσμου. Η αρχική θέση των αποτοιχισμένων πλέον τοιχογραφιών (Εικ.127-εικονική αναπαράσταση) του βόρειου τοίχου της στοάς, ήταν η εξής: Στην ανατολική πλευρά του βόρειου τοίχου της στοάς και δεξιά της εισόδου που οδηγεί στον κυρίως ναό, εικονιζόταν η παράσταση της Πεντηκοστής (Εικ.128). Αριστερά της εισόδου υπήρχε η παράσταση των Εισοδίων της Θεοτόκου (Εικ.129,130) και δίπλα της η παράσταση του έφιππου Αγίου Ευσταθίου (Εικ.131,132). Στην δυτική πλευρά του βόρειου τοίχου της στοάς, ακριβώς επάνω από το ‘‘αγίασμα’’ (Εικ.13) και αριστερά της εισόδου του νάρθηκα εικονιζόταν η παράσταση της Βάπτισης του Χριστού(Εικ.133)και στα δεξιά της εικονιζόταν ένας αδιάγνωστος Άγιος (Εικ.134).

Τοιχογραφημένα τμήματα του βυζαντινού διακόσμου συναντούμε και σε άλλα σημεία του νότιου εξωτερικού τοίχου (εικ.135). Δύο τμήματα τοιχογραφιών (1^ο και 2^ο), τα οποία έχουν διασωθεί πάνω αριστερά της ανατολικής εισόδου της στοάς, μας υποδηλώνουν το ανώτερο σημείο που καταλάμβανε ο τοιχογραφικός διάκοσμος του βόρειου τοίχου της. Επίσης, εντός του πρώτου μονόλοβου παραθύρου (Εικ.136) και του δεύτερου μονόλοβου τοξωτού παραθύρου (Εικ.137), υφίσταται ο αρχικός βυζαντινός τοιχογραφικός διάκοσμος. Στο τρίτο μονόλοβο τοξωτό παράθυρο, λόγω της ύπαρξης προστατευτικής σίτας δεν ήταν εφικτή η παρατήρηση του εσωτερικού του. Δείγμα τοιχογραφημένου βυζαντινού διακόσμου, συναντούμε επίσης στην δεξιά εσωτερική πλευρά του παραθύρου που υφίσταται πάνω από τη σφραγισμένη δυτική είσοδο της στοάς, που οδηγεί προς τον νάρθηκα του ναού (Εικ.138,139).

4.2 Τοιχογραφικός διάκοσμος Β΄ φάσης.

Εξαιρώντας τον προαναφερόμενο βυζαντινό τοιχογραφικό διάκοσμο της πρώτης φάσης, ο υπόλοιπος τοιχογραφικός διάκοσμος χρονολογείται στον 18^ο αιώνα και ανήκει στην Β΄ φάση ιστόρησης του μνημείου, καλύπτοντας το μεγαλύτερο σύνολο του.

5. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ (Εικ.140-144)

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού, Αγίου Νικολάου Κρήνης, Π.Ε Τρικάλων, παρουσιάζει φθορές που καθιστούν αναγκαία την πραγματοποίηση εργασιών συντήρησης του, που έχουν ως σκοπό, την αποφυγή της περαιτέρω καταστροφής του, αλλά και της ανάδειξής του. Στη συνέχεια, θα γίνει αναφορά της τεχνικής κατασκευής του υποστρώματος των τοιχογραφιών, της ζωγραφικής επιφάνειας, ανάλυση της παθολογίας του τοιχογραφικού διακόσμου, καθώς και μια συνοπτική πρόταση συντήρησης - αποκατάστασης του.

5.1 Τεχνική κατασκευής υποστρώματος τοιχογραφιών.

5.1.1 Τεχνική κατασκευής υποστρώματος βυζαντινών τοιχογραφιών, Α΄ φάσης.

Κατόπιν παρατήρησης και φωτογραφικής τεκμηρίωσης, διαπιστώνουμε ότι η ιστόρηση της Α΄ φάσης πραγματοποιήθηκε πάνω σε υπόστρωμα, το οποίο είναι κατασκευασμένο από ασβέστη και άχυρο με την πρόσμιξη αδρανών υλικών, όπως η ποταμίσια άμμος. Στο σύνολο των υπάρχοντων τοιχογραφιών της Α΄ φάσης, διαπιστώνουμε ότι υφίστανται διάσπαρτα κενά του υποστρώματος επιφανείας από την απώλεια άχυρου που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του, με αποτέλεσμα στην αρχική τους θέση πλέον να συναντούμε το αποτύπωμα τους (Εικ.140,141).

5.1.2 Τεχνική κατασκευής υποστρώματος μεταβυζαντινών τοιχογραφιών, Β΄ φάσης.

Κατόπιν παρατήρησης και φωτογραφικής τεκμηρίωσης διαπιστώνουμε ότι η ιστόρηση της Β΄ φάσης, πραγματοποιήθηκε πάνω σε υπόστρωμα, το οποίο είναι κατασκευασμένο από ασβέστη και άχυρο (Εικ.142) με πρόσμιξη περιορισμένων ποσοτήτων αδρανών υλικών, όπως η ποταμίσια άμμος.

- Ανάλυση του υποστρώματος των τοιχογραφιών θα μας προσδιορίσει την ποιοτική και ποσοτική σύσταση των υλικών κατασκευής του.

5.2 Τεχνική κατασκευής ζωγραφικής επιφάνειας.

5.2.1 Τεχνική κατασκευής βυζαντινής ζωγραφικής επιφάνειας, Α΄ φάσης.

Κατόπιν παρατήρησης και φωτογραφικής τεκμηρίωσης διαπιστώνουμε ότι η τεχνική κατασκευής της ζωγραφικής επιφάνειας της Α΄ φάσης πραγματοποιήθηκε με την τεχνική της ξηρογραφίας(secco). Σύμφωνα με την τεχνική αυτή, ο καλλιτέχνης τοποθετεί

τις χρωστικές του πάνω σε στεγνό υπόστρωμα. Παρατηρούμε απολεπίσεις των επάλληλων ζωγραφικών επιπέδων, δείγμα που δηλώνει τη χρήση της τεχνικής αυτής (Εικ.143).

5.2.2 Τεχνική κατασκευής μεταβυζαντινής ζωγραφικής επιφάνειας, Β΄ φάσης.

Κατόπιν παρατήρησης και φωτογραφικής τεκμηρίωσης, διαπιστώνουμε ότι η τεχνική κατασκευής της ζωγραφικής επιφάνειας της Β΄ φάσης (Εικ.144), πραγματοποιήθηκε με την τεχνική της ξηρογραφίας(secco).

- Ανάλυση του χρωματικού στρώματος θα μας επιτρέψει την ταυτοποίηση των χρωστικών και της ταυτότητας του συνδετικού υλικού.

5.3 Συνοπτική ανάλυση της παθολογίας του τοιχογραφικού διακόσμου.

Στο σύνολο του τοιχογραφικού διακόσμου του μνημείου κατά την οπτική παρατήρηση διαπιστώνουμε τις εξής φθορές:

- Παρουσία ρυπαρών και λιπαρών ουσιών στην ζωγραφική επιφάνεια, απώλεια ζωγραφικής επιφάνειας, παρουσία αλάτων, επιζωγραφίσεις.
- Απώλεια υποστρώματος-ζωγραφικής επιφάνειας (καταρρεύσεις), ρωγμές, αποκόλληση υποστρώματος από την λιθοδομή, μεταγενέστερα κονιάματα.

5.4 Πρόταση συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου.

Πριν την έναρξη των εργασιών συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού και σύμφωνα με την υπάρχουσα νομοθεσία, είναι αναγκαία η εκπόνηση μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου, καθώς και η εκπόνηση αναστηλωτικής μελέτης, η οποία θα λύνει όλα τα προβλήματα που αφορούν την κατάσταση διατήρησης του μνημείου και την επίλυση του βασικού προβλήματος της ανερχόμενης και κατερχόμενης υγρασίας. Οι εργασίες συντήρησης, οι οποίες θα πραγματοποιηθούν έχουν ως σκοπό την αντιμετώπιση των φθορών του τοιχογραφικού διακόσμου του μνημείου και είναι οι εξής :

5.4.1 Στερέωση υποστρώματος.

Για την αποκατάσταση της συνοχής υποστρώματος με το υποστήριγμα, θα πραγματοποιηθούν ενέματα στις προβληματικές περιοχές. Τα ενέματα θα αποτελούνται από λεπτόκοκκο κονίαμα που θα περιέχει τα εξής υλικά:

- νερό → 450ml

- υδραυλική άσβεστο (chaux blanche) → 450ml
- γλυκονικό νάτριο → 10 ml
- αδρανές υλικό (ποταμίσια ή νταμαρίσια άμμος κοσκινισμένη, θηραϊκή γη)

Το γλυκονικό νάτριο χρησιμοποιείται ως ρευστοποιητής και μειωτής της συστολής κατά την πήξη. Προσροφάται στην επιφάνεια των στερεών σωμάτων και δεν επιτρέπει τη δημιουργία συσσωματωμάτων. Έτσι, το μείγμα γίνεται λιγότερο παχύρρευστο, η εφαρμογή του γίνεται ευκολότερη, η αναλογία του νερού μειώνεται και αποφεύγεται κατά το δυνατό η συρρίκνωσή του. Το αδρανές υλικό προστίθεται ως μέσο πλήρωσης μεγάλων κενών και η αναλογία του εξαρτάται από τις ανάγκες κάθε περιοχής. Το υλικό του ενέματος θα διοχετευθεί στο υπόστρωμα των τοιχογραφιών με τη βοήθεια σύριγγας από οπές ή από σημεία, όπου υπάρχει ήδη φθορά, χωρίς να προκαλείται καταστροφή της ζωγραφικής.

Η πυκνότητα του υλικού πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να επιτυγχάνεται διείσδυση σε βάθος. Πριν την εφαρμογή του, θα γίνει εμποτισμός με αιθυλική αλκοόλη, που λόγω της μικρής επιφανειακής της τάσης, έχει την ικανότητα να διαβρέχει καλά το υπόστρωμα. Θα ακολουθήσουν τα ενέματα του μίγματος. Για την αποφυγή της διάχυσης του ενέματος στη ζωγραφική επιφάνεια θα προηγηθεί πλήρωση των ρωγμών.

Σε περιπτώσεις, που η αποκόλληση είναι έντονη, είναι απαραίτητο να ασκηθεί πίεση εξωτερικά της τοιχογραφίας, μέχρι να στερεοποιηθεί το υλικό του ενέματος. Απαραίτητη ενέργεια στην περίπτωση αυτή, είναι η προστασία της ζωγραφικής επιφάνειας με βαμβακερή γάζα, και κόλλα (Paraloid B-72 σε ακετόνη).

5.4.2 Περιμετρική συγκράτηση με κονίαμα (στεφάνωμα).

Για την προστασία των ορίων των τοιχογραφιών, θα πραγματοποιηθεί περιμετρική συγκράτηση με κονίαμα (στεφάνωμα). Το κονίαμα της περιμετρικής συγκράτησης θα περιέχει:

- ένα μέρος υδραυλική άσβεστο (chaux blanche).
- δύο μέρη κοσκινισμένη νταμαρίσια άμμο.
- ½ μέρος τουβλόσκονη, ώστε να επιτευχθεί ουδέτερος χρωματικός τόνος.

Πριν το στεφάνωμα, θα γίνει επιπλέον στερέωση των ορίων των τοιχογραφιών με το υλικό, Lascaux Hydrogrund N.750, ώστε να ενισχυθεί το υπόστρωμα των τοιχογραφιών.

5.4.3 Στερέωση ζωγραφικού στρώματος.

Για τη στερέωση των χρωματικών στρωμάτων, προτείνεται να χρησιμοποιηθεί το υλικό Hydrogrund (5-10% σε νερό). Το Lascaux Hydrogrund N.750 είναι ακρυλικό πολυμερές με ιδιαίτερα λεπτούς κόκκους (0,06 micron, pH 8). Διαλύεται με νερό, και εμφανίζει συγκεκριμένα πλεονεκτήματα, καθώς δεν σχηματίζει γυαλιστερή μεμβράνη στη ζωγραφική επιφάνεια (επιτρέπει στη ζωγραφική να ανταλλάσσει υγρασία με το περιβάλλον) και έχει καλύτερη διεισδυτική ικανότητα, εξαιτίας της μικρότερης κοκκομετρίας του. Μπορεί επίσης να στερεώσει μια ευπαθή τοιχογραφία, έτσι ώστε να επιτρέπει τον καθαρισμό της. Επιπλέον, με προσθήκη του προϊόντος Disponil 20, επιτυγχάνεται μεγαλύτερη διεισδυτικότητα του Hydrogrund.

5.4.4 Καθαρισμός ζωγραφικής επιφάνειας.

Ο καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας, θα γίνει με τις εξής μεθόδους:

1. Μηχανικός καθαρισμός
2. Χημικοί διαλύτες
3. Επιφανειακά τασιενεργά
4. Αφαίρεση των αλάτων με πάστες
5. Απομάκρυνση των λιπαρών επικαθήσεων, με χημικό και μηχανικό τρόπο.

5.4.5 Αισθητική αποκατάσταση.

Η αισθητική αποκατάσταση της ζωγραφικής επιφάνειας, προτείνεται να πραγματοποιηθεί με την χρήση υδροδιαλυτών χρώματων, όπως είναι οι ακουαρέλες και οι τέμπερες, όπου αυτό θα καταστεί αναγκαίο. Τα χρώματα αυτά είναι αντιστρεπτά, έχουν λεπτή υφή και διαφάνεια και η υφή τους είναι παρόμοια με αυτή των τοιχογραφιών. Με τον τρόπο αυτό, δεν θα αλλοιωθεί η αυθεντικότητα της ζωγραφικής, ενώ θα επιτευχθεί αισθητική ενότητα στο σύνολο του ναού.

Όσον αφορά τα τμήματα των εμφανών λιθοδομών, προτείνεται ο καθαρισμός των λίθων, το καθάρισμα των αρμών τους και πλήρωση αυτών με κονίαμα ίδιας σύστασης, το οποίο θα είναι αποτέλεσμα έρευνας. Σκοπός της ενέργειας αυτής είναι η ανάδειξη των αρχιτεκτονικών μελών του μνημείου.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο ναός του Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων, είναι ένα από τα αξιόλογα βυζαντινά μνημεία που φιλοξενεί η Θεσσαλική ύπαιθρος. Είναι κτίσμα του 13^{ου} αιώνα, που φέρει εξαιρετικά αρχιτεκτονικά στοιχεία στην κατασκευή του κελύφους του και αξιόλογο τοιχογραφικό διάκοσμο, ο οποίος έχει κατασκευαστεί στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Στις μέρες μας, διαπιστώνουμε ότι το μνημείο αυτό έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις τόσο στην αρχική κτιριακή του υπόσταση, όσο και στην κατάσταση διατήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου του. Το πέρασμα των χρόνων, οι καιρικές συνθήκες, αλλά και οι ανθρώπινες επεμβάσεις είναι οι κυριότερες αιτίες των μεταβολών που υπέστη το μνημείο.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε, καλύπτει το σύνολο των επιφανειών του ναού και κατέχεται από σαφήνεια, αρμονία και πληρότητα, δίνοντας έμφαση στις παραστάσεις του Χριστολογικού και Θεομητορικού κύκλου, που ιστορούν την άνω ζώνη του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού. Στο ιερό βήμα παρατηρούμε με δέος τις παραστάσεις του βυζαντινού διακόσμου, οι οποίες ανήκουν στον Ευχαριστιακό κύκλο, ενώ στη μεσαία ζώνη, ιστορείται πλήθος Αγίων σε μετάλλια, καθώς και ολόσωμοι Άγιοι στην κάτω ζώνη, οι οποίοι διατάσσονται παρατακτικά.

Σχετικά με την κατάσταση διατήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου, διαπιστώνουμε ότι τόσο το βυζαντινό στρώμα τοιχογραφιών, το οποίο διατηρείται κυρίως στο χώρο του ιερού, όσο και ο μεταγενέστερος μεταβυζαντινός διάκοσμος, έχουν αλλοιωθεί σε σημαντικό βαθμό, λόγω των φθορών που υπέστησαν οι τοιχογραφίες από την ύπαρξη αυξημένης υγρασίας, αλλά και από ανθρώπινες δραστηριότητες. Παρατηρούμε καταρρεύσεις τμημάτων τοιχογραφικού διακόσμου, κυρίως λόγω υγρασίας στην κάτω ζώνη του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού, αποκολλήσεις από το υποστήριγμα, αλλά και σημαντική δραστηριότητα επιζωγραφίσεων.

Διαπιστώνουμε επίσης, ότι τμήματα του αρχικού βυζαντινού διακόσμου, τα οποία παρατηρούνται σε σημεία στο εσωτερικό του ναού, επικαλύπτονται από τις μεταγενέστερες τοιχογραφίες. Οι δυο κατεστραμμένες επιγραφές του μνημείου, δυστυχώς μας αποκόπτουν από πληροφορίες, οι οποίες θα ήταν σημαντικές για την αναγνώριση του καλλιτέχνη που φιλοτέχνησε το μεταβυζαντινό στρώμα. Η μελλοντική ανάδειξη του μνημείου, τόσο από πλευράς αναστήλωσης του, όσο και από πλευράς συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου, θα μας βοηθήσουν στη συνέχεια της έρευνας, προσφέροντας μας στοιχεία, τα οποία μέχρι σήμερα μας είναι άγνωστα.

7. CONCLUSIONS

The church of Agios Nikolaos Krini, Trikala, is one of the remarkable Byzantine monuments, hosted by the Thessalian countryside. It is a building of the 13th century, which has exceptional architectural elements in the construction of its shell, and a remarkable mural decoration, which has been constructed in the Byzantine and post-Byzantine period. Nowadays we find that this monument has undergone significant alterations, both in its original building and in the state of preservation of its mural decoration. The passage of time, the weather conditions, but also the human interventions, are the main causes of the changes that the monument has undergone.

The iconographic program that was applied, covers all the surfaces of the temple, and is possessed by clarity, harmony, and completeness, emphasizing the representations of the Christological and Theomitary cycle, which tell the story of the upper zone of the fresco decoration of the temple. In the sanctuary we observe with awe, the representations of the Byzantine decoration, which belong to the Eucharistic circle, while in the middle zone, there is a multitude of saints in medals, as well as full-length saints in the lower zone, who are arranged in a row.

Regarding the state of preservation of the fresco decoration, we find that both the Byzantine layer of frescoes, which is preserved mainly in the sanctuary, and the later post-Byzantine decoration, have been significantly altered, due to the damage suffered by the frescoes from the frescoes. moisture, but also from human activities. We observe collapses of parts of mural decoration, mainly due to humidity, in the lower zone of the north wall of the main church, detachments from the support, but also significant painting activity.

We also find that parts of the original Byzantine decoration, which are observed in places inside the church, are overlapped by later frescoes. The two damaged inscriptions of the monument, unfortunately, cut us off from information, which would be important for the identification of the artist who created the post-Byzantine layer.

The future development of the monument, both in terms of its restoration and in terms of maintenance of its mural decoration, will help us to continue the research, providing us with data that are still unknown to us.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1980 Γ. Γούναρης, Οι τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων και της Παναγίας Ρασιιώτισσας στην Καστοριά, Θεσσαλονίκη 1980
- ΜΑΝΤΑΣ 2001 Α. Μαντάς, Το εικονογραφικό πρόγραμμα του Ιερού Βήματος, των μεσοβυζαντινών ναών της Ελλάδας (843-1204), Αθήνα 2001.
- ΜΑΤΖΑΝΑ 1988 Κ. Μαντζανά, Μεταβυζαντινοί ναοί της πόλεως των Τρικάλων, Τρικαλινά 8 (1988) 319-340.
- ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ 1992 Ν. Νικονάνος, Η μεταβυζαντινή ζωγραφική της Μακεδονίας: Η Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία (εκδ. Ι. Κολιόπουλος – Ι. Χασιώτης) τ. Α΄, Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1992, 164 -183.
- ΠΑΙΣΙΔΟΥ 2002 Μ. Παϊσίδου, Οι τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα στους ναούς της Καστοριάς, Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της δυτικής Μακεδονίας, Αθήνα 2002.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1985 Α. Παλιούρας, Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, συμβολή στην Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη, Αθήνα 1985.
- ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ 1994 Θ. Παπαζώτος, Η Βέροια και οι ναοί της (11^{ος} -18^{ος} αι.), Ιστορική και αρχαιολογική σπουδή των μνημείων της πόλης, Αθήνα 1994.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1953 Σ. Πελεκανίδης, Καστοριά Ι, Βυζαντιναί τοιχογραφίαι, Πίνακες, Θεσσαλονίκη 1953.
- ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ 1996 Ε. Σαμπανίκου, Ο ζωγραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου των τριών ιεραρχών της μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα (1637).
- ΣΔΡΟΛΙΑ 2012 Σ. Σδρόλια, Οι τοιχογραφίες του καθολικού, της μονής Πέτρας Αγράφων (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17^{ου} αιώνα.

- ΣΙΣΙΟΥ 2013 Η καλλιτεχνική σχολή της Καστοριάς, κατά τον 14^ο αιώνα.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ 1999 Ε. Τσιγαρίδας, Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1999.
- ΤΣΙΟΥΡΗΣ 2008 Ι. Τσιούρης, Οι τοιχογραφίες της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758), και η μνημειακή ζωγραφική του 18^{ου} αιώνα στην περιοχή των Αγράφων, Αθήνα 2008.
- ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ 2009 Ι. Χουλιάρας, Η εντοίχια θρησκευτική ζωγραφική του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, στο δυτικό Ζαγόρι. Έκδοση Ριζάρειο Ίδρυμα 2009.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Σχέδιο 1: Ανατολικός τοίχος ιερού.

Σχέδιο 2: Νότιος τοίχος ιερού.

Σχέδιο 3: Βόρειος τοίχος ιερού.

Σχέδιο 4: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Σχέδιο 5: Δυτικός τοίχος κυρίως ναού

Σχέδιο 6: Βόρειος τοίχος κυρίως ναού.

Σχέδιο 7: Ανατολικός τοίχος νάρθηκα.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Σχέδιο 8: Ανατολική όψη

Σχέδιο 9: Νότια όψη

Σχέδιο 10: Δυτική όψη

Σχέδιο 11: Βόρεια όψη

Σχέδιο 12: Κάτοψη

Σχέδιο 13: Τομή Α-Α

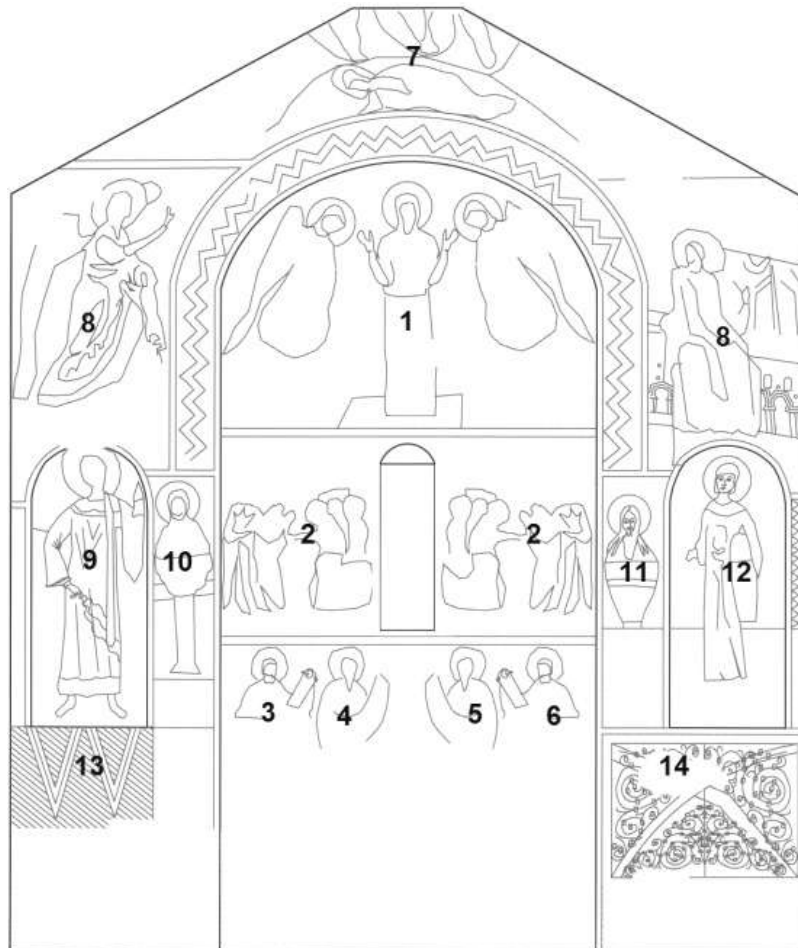
Σχέδιο 14: Τομή Β-Β

Σχέδιο 15: Τομή Γ-Γ

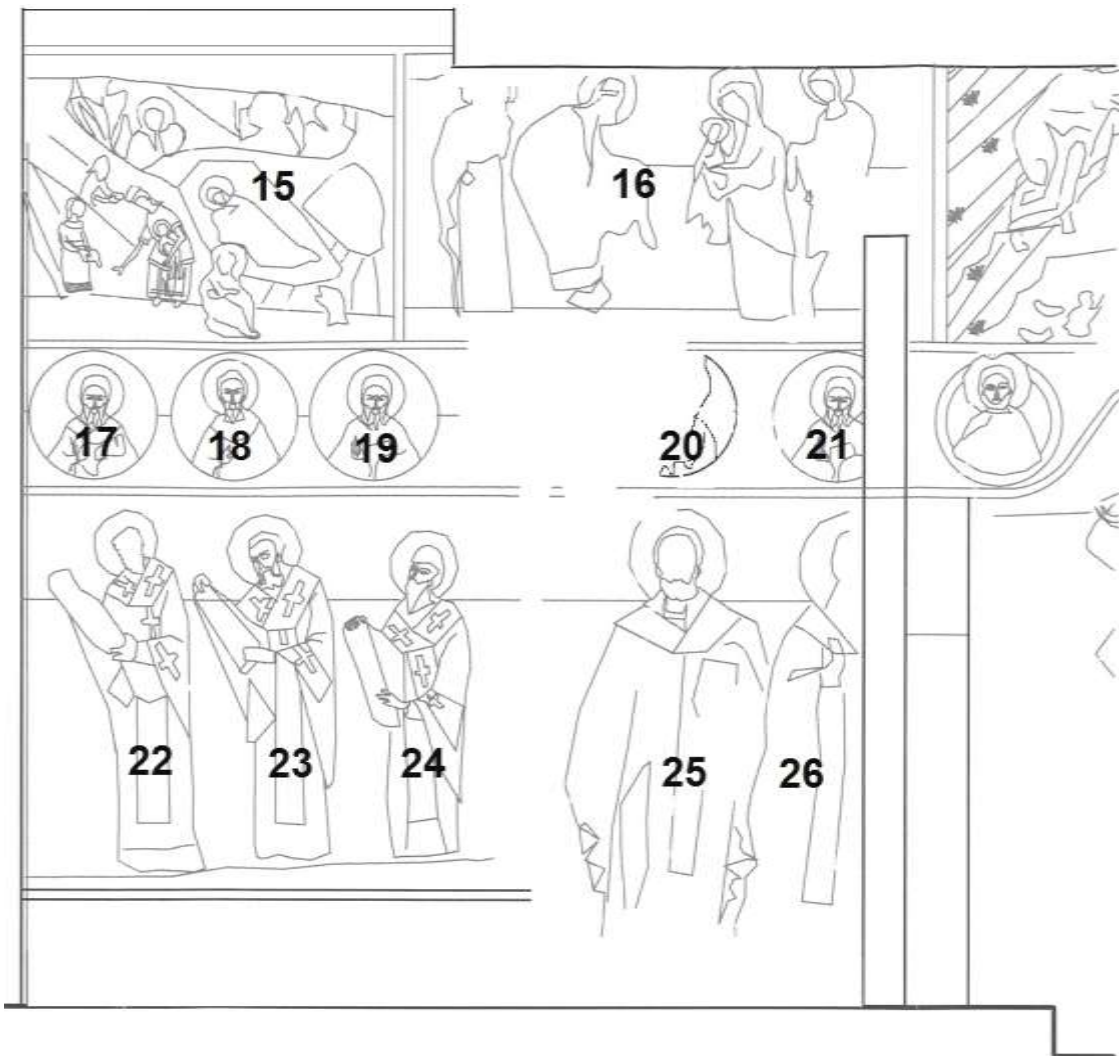
ΣΧΕΔΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

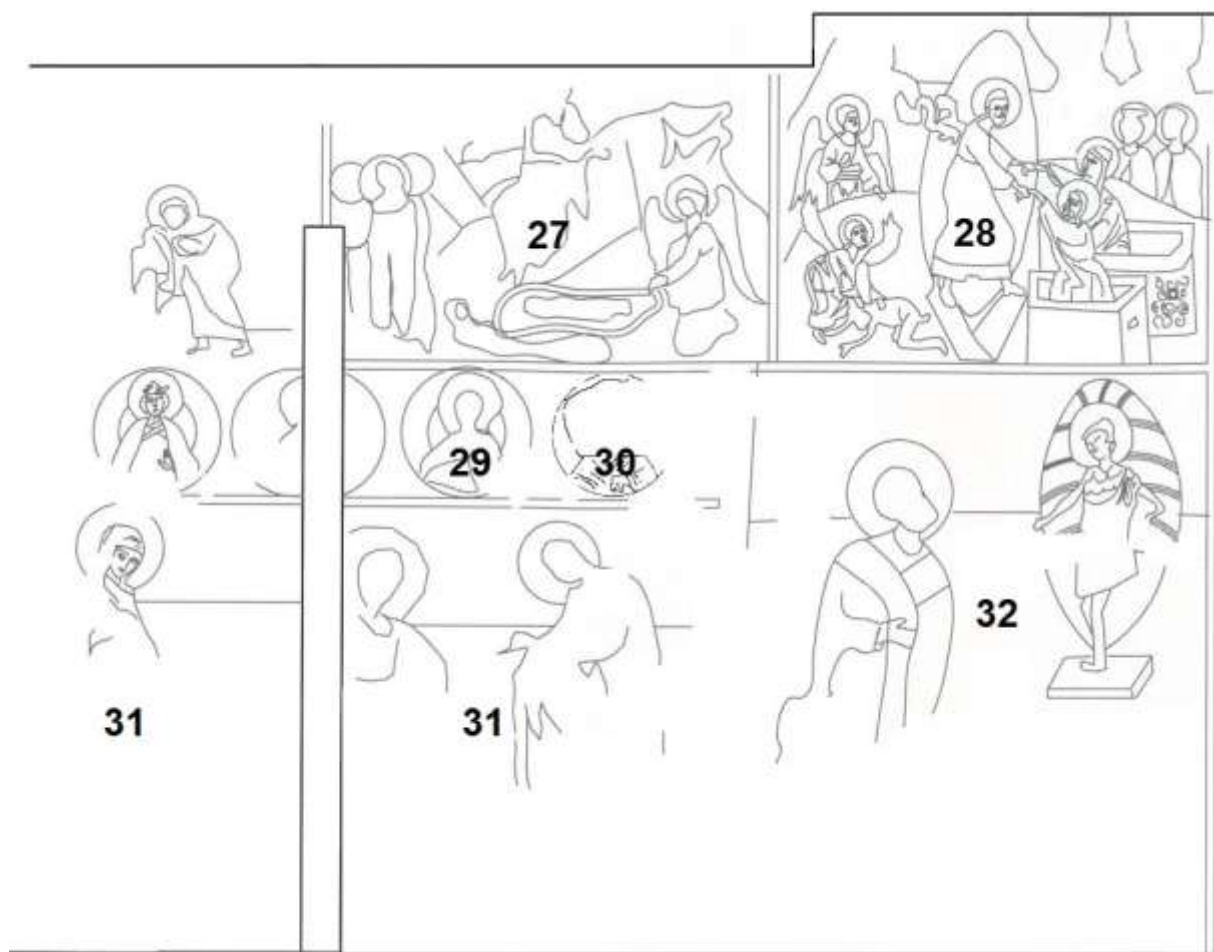
Σχέδιο 1: Ανατολικός τοίχος ιερού

1. Θεοτόκος όρθια δεομένη εν μέσω αγγέλων	8. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου
2. Η Κοινωνία των Αποστόλων	9. Άγιος Στέφανος
3. Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς	10. Άγιος Ιωνάς
4. Άγιος Βασίλειος	11. Άγιος αδιάγνωστος
5. Άγιος αδιάγνωστος	12. Άγιος Εύπλους
6. Άγιος αδιάγνωστος	13. Γεωμετρικό μοτίβο
7. Η Μεταμόρφωση	14. Διακοσμητικό μοτίβο

Σχέδιο 2: Νότιος τοίχος ιερού

- 15. Η Γέννηση του Χριστού
- 16. Η Υπαπαντή
- 17. Άγιος αδιάγνωστος
- 18. Άγιος Αντώνιος
- 19. Άγιος αδιάγνωστος
- 20. Άγιος αδιάγνωστος
- 21. Άγιος αδιάγνωστος
- 22. Άγιος Γρηγόριος Νύσσης
- 23. Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος
- 24. Άγιος Κύριλλος ο Αλεξανδρείας
- 25. Άγιος Νικόλαος
- 26. Άγιος αδιάγνωστος

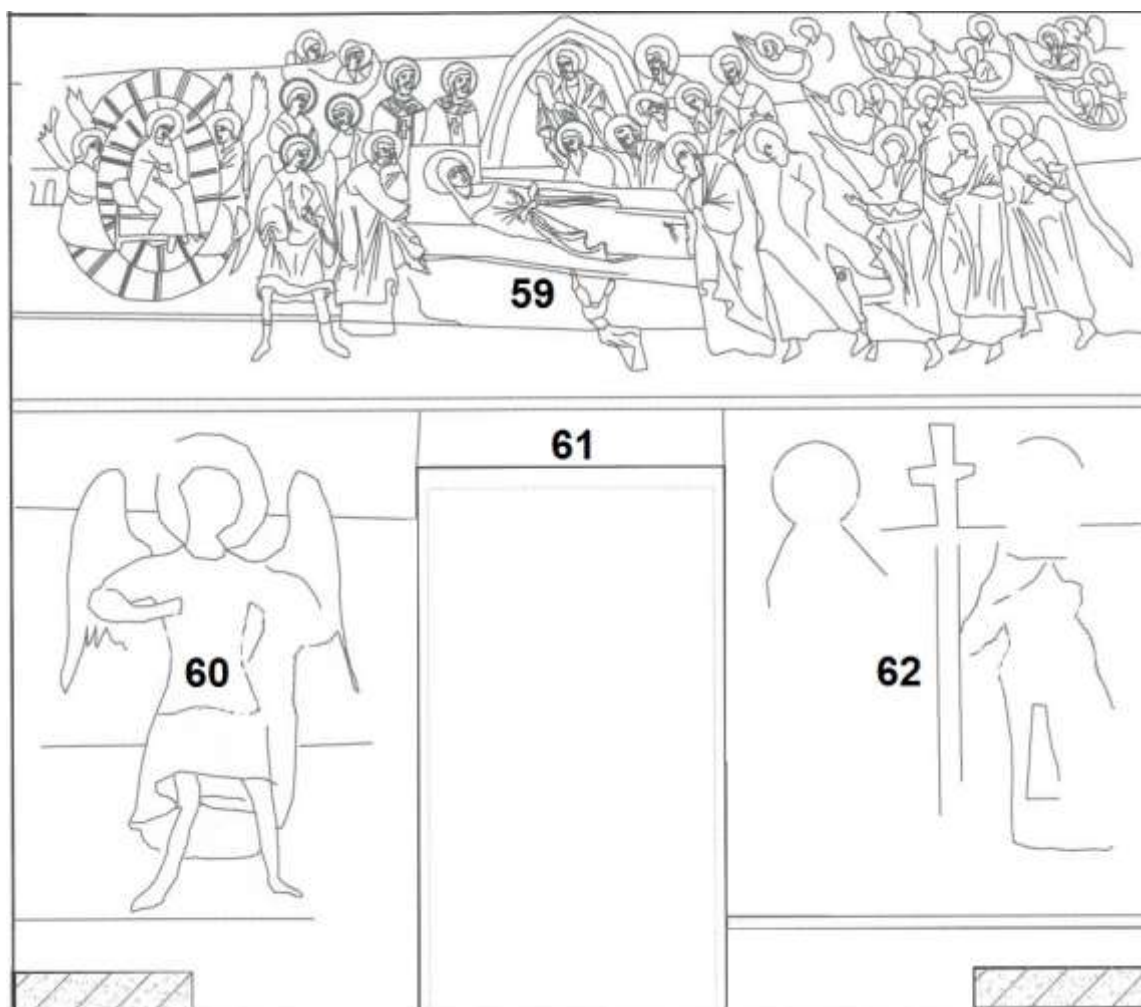
Σχέδιο 3: Βόρειος τοίχος ιερού

- 27. Ο Λίθος
- 28. Η Ανάσταση του Χριστού
- 29. Άγιος αδιάγνωστος
- 30. Άγιος αδιάγνωστος
- 31. Δέηση
- 32. Το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας.

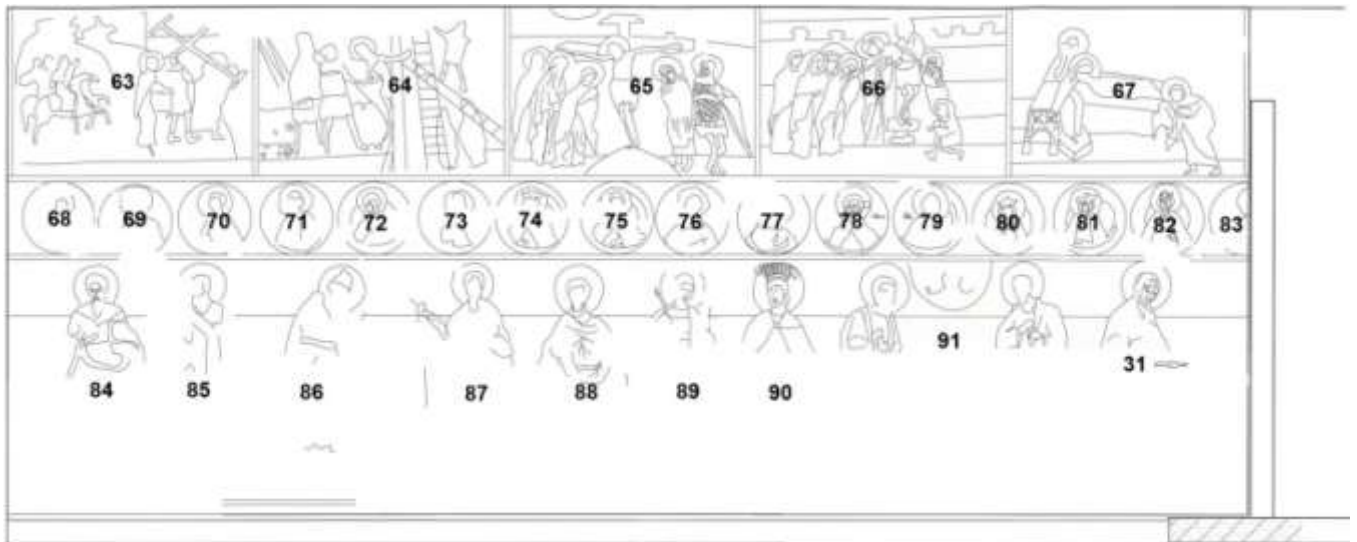
Σχέδιο 4: Νότιος τοίχος κυρίως ναού

33. Η Βάπτιση του Ιησού	51. Άγιος αδιάγνωστος
34. Η Έγερσις του Λαζάρου	52. Άγιος αδιάγνωστος
35. Η Βαϊοφόρος	53. Άγιος αδιάγνωστος
36. Η Φιλοξενία του Αβραάμ	54. Άγιος αδιάγνωστος
37. Η Θυσία του Αβραάμ	55. Άγιος αδιάγνωστος
38. Άγιος αδιάγνωστος	56. Άγιος αδιάγνωστος
39. Άγιος αδιάγνωστος	57. Άγιος αδιάγνωστος
40. Άγιος αδιάγνωστος	58. Φυτικό μοτίβο
41. Άγιος Άρωνος	
42. Άγιος Αζάριος	
43. Άγιος Γουρίας	
44. Άγιος Έλεμος	
45. Αγία αδιάγνωστη	
46. Αγία Αναστασία	
47. Αγία αδιάγνωστη	
48. Αγία Βαρβάρα	
49. Αγία Παρασκευή	
50. Επιγραφή	

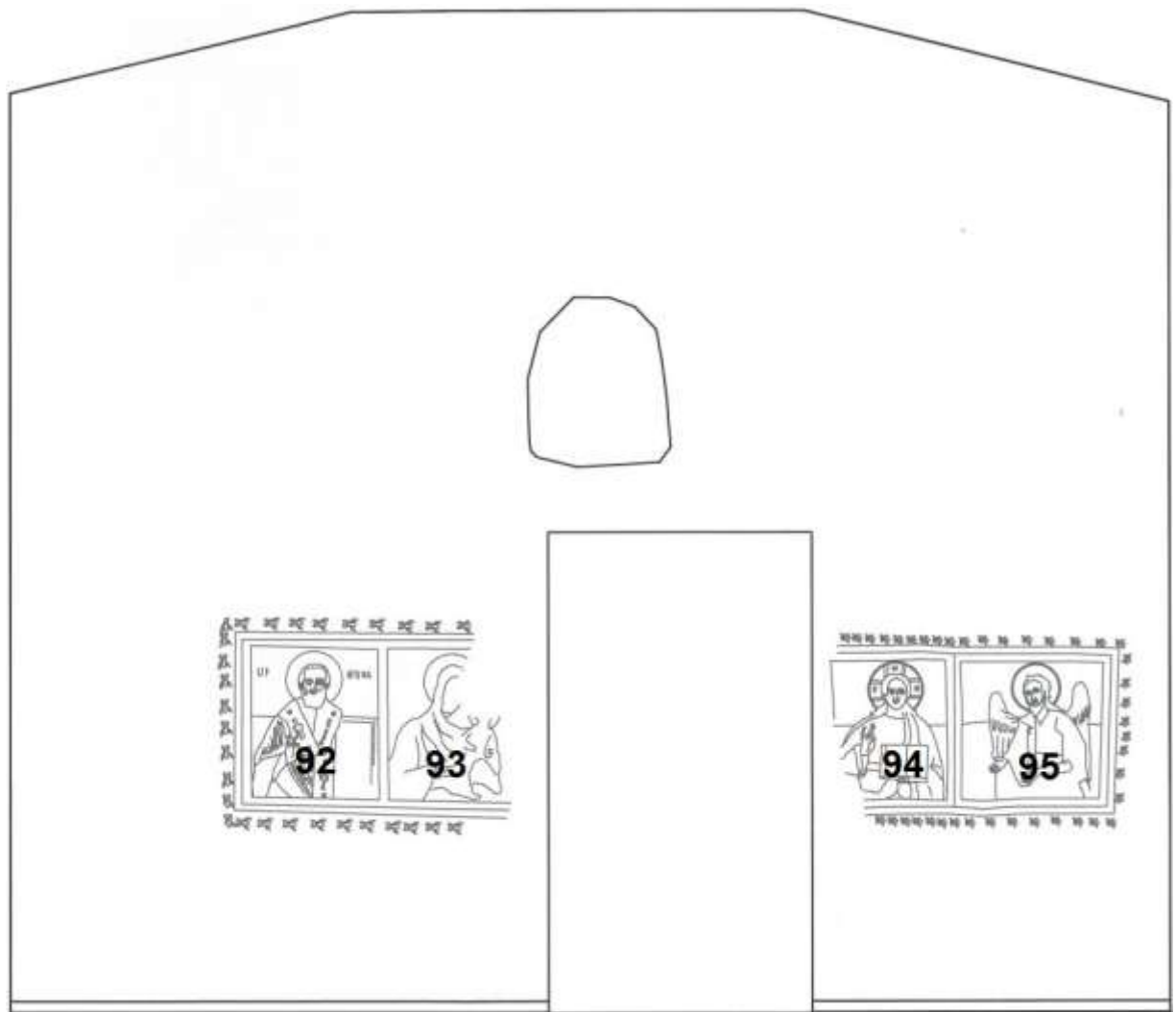
Σχέδιο 5: Δυτικός τοίχος κυρίως ναού

- 59. Η Κοίμηση της Θεοτόκου
- 60. Αρχάγγελος Μιχαήλ.
- 61. Επιγραφή
- 62. Άγιος Κωνσταντίνος & Αγία Ελένη

Σχέδιο 6: Βόρειος τοίχος κυρίως ναού

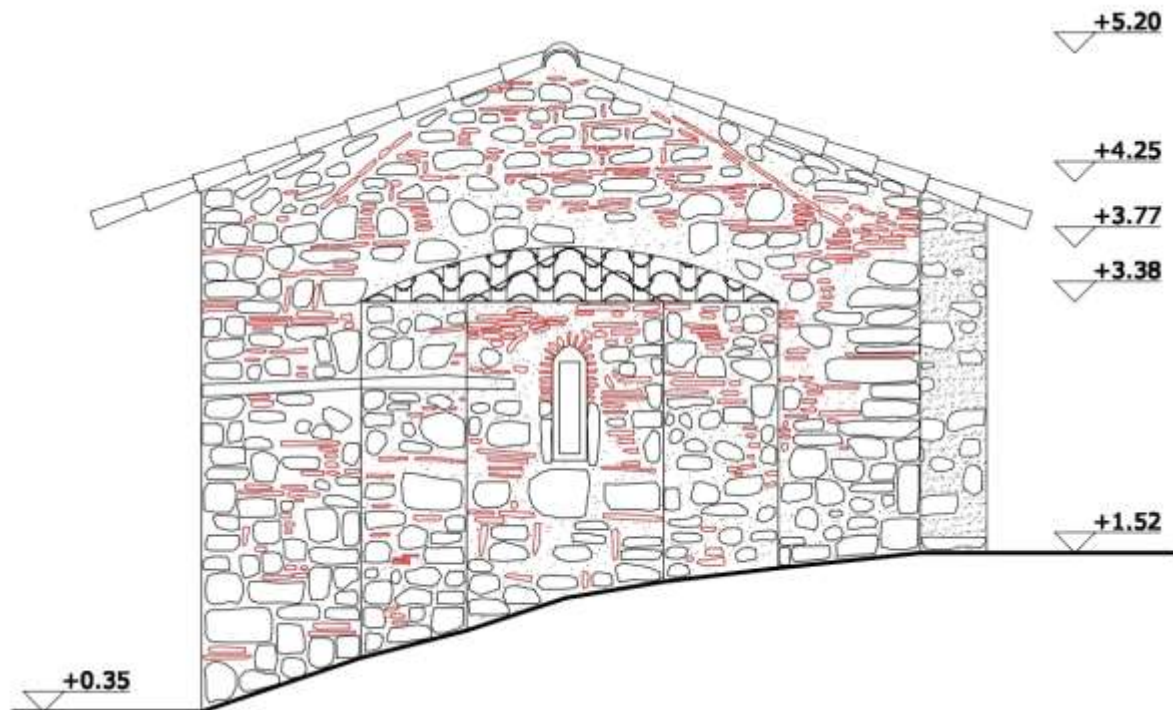
63. Ο Ελκόμενος	78. Άγιος Αντώνιος
64. Η Ανάβαση στο Σταυρό	79. Άγιος αδιάγνωστος
65. Η Σταύρωση	80. Άγιος Μισαήλ
66. Η Αποκαθήλωση	81. Άγιος αδιάγνωστος
67. Ο Επιτάφιος Θρήνος	82. Άγιος αδιάγνωστος
68. Άγιος αδιάγνωστος	83. Άγιος αδιάγνωστος
69. Αγία αδιάγνωστη	84. Άγιος αδιάγνωστος
70. Άγιος αδιάγνωστος	85. Άγιος αδιάγνωστος
71. Άγιος αδιάγνωστος	86. Άγιος αδιάγνωστος
72. Άγιος αδιάγνωστος	87. Άγιος Δαμιανός
73. Άγιος αδιάγνωστος	88. Άγιος Κοσμάς
74. Άγιος αδιάγνωστος	89. Άγιος Γεώργιος
75. Άγιος αδιάγνωστος	90. Άγιος αδιάγνωστος
76. Άγιος αδιάγνωστος	91. Άγιοι Πέτρος & Παύλος
77. Άγιος Γουρίας	

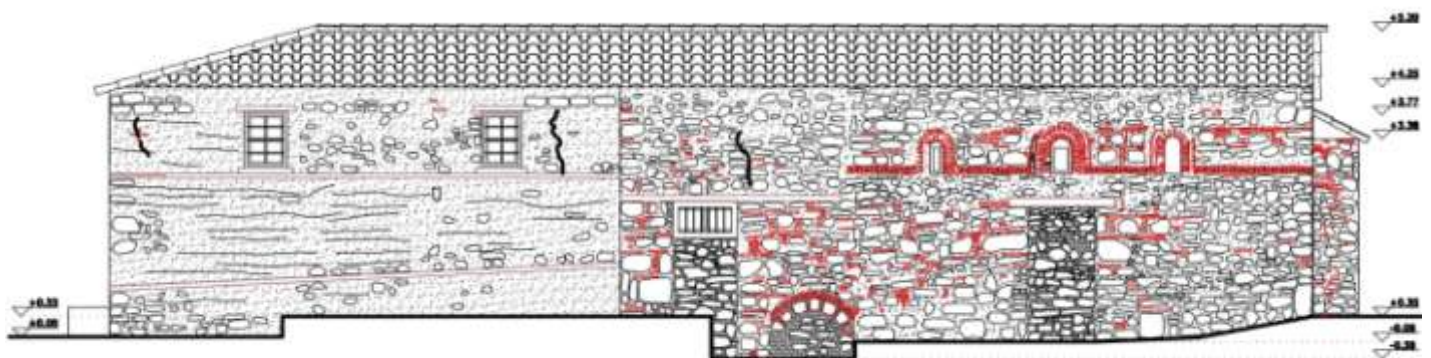
Σχέδιο 7: Ανατολικός τοίχος νάρθηκα

- 92. Άγιος Νικόλαος
- 93. Παναγία
- 94. ΙΣ ΧΣ
- 95. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΡΗΝΗΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Σχέδιο 8⁹: Ανατολική όψη

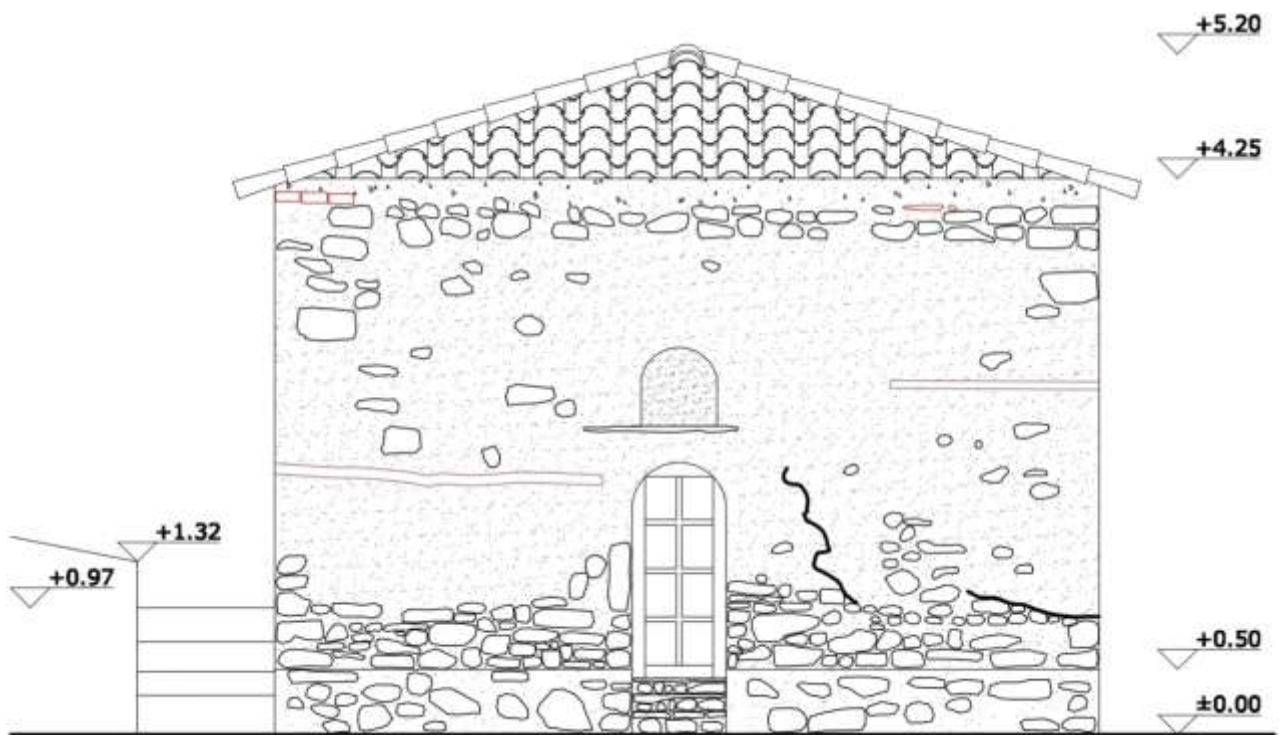

Σχέδιο 9¹⁰: Νότια όψη

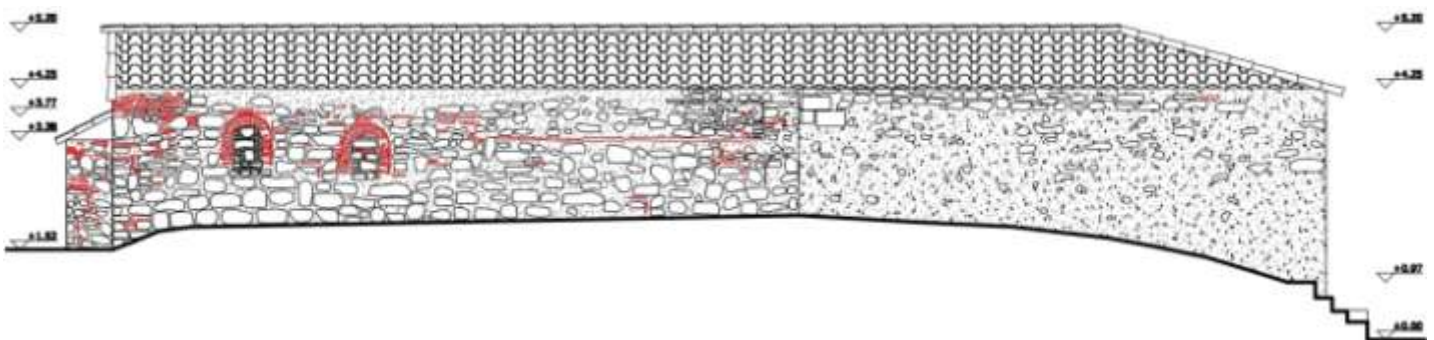
⁹ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

¹⁰ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

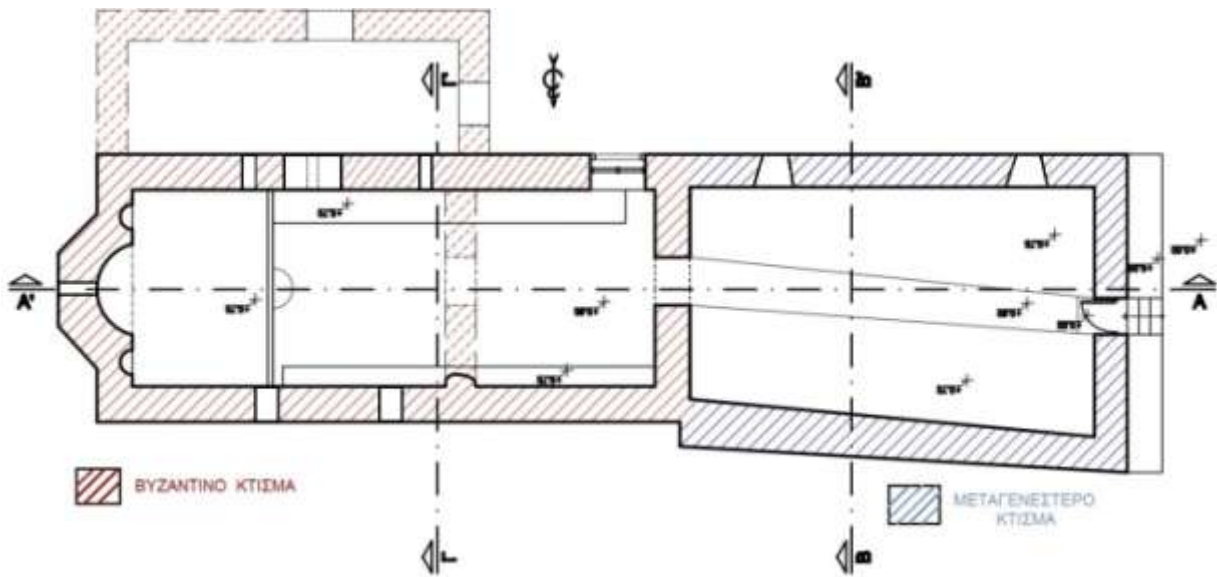

Σχέδιο 10¹¹: Δυτική όψη

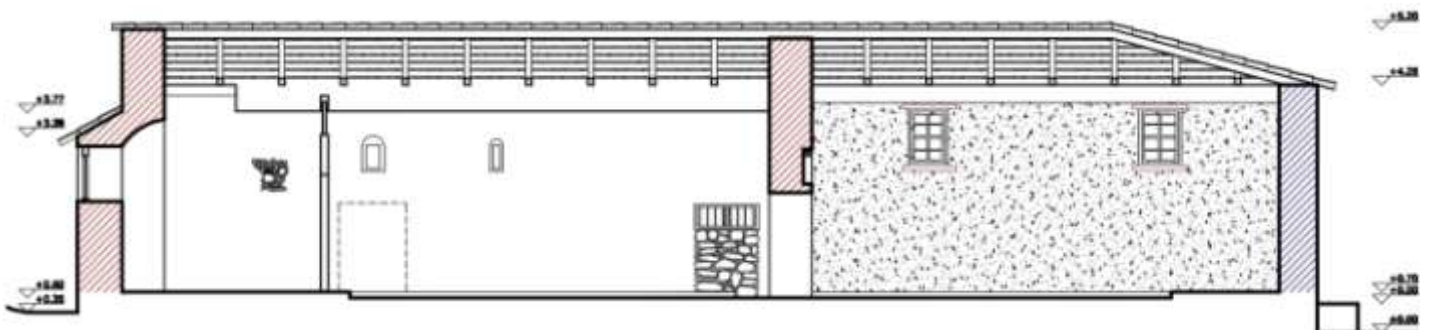

Σχέδιο 11¹²: Βόρεια όψη

¹¹ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων
¹² Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

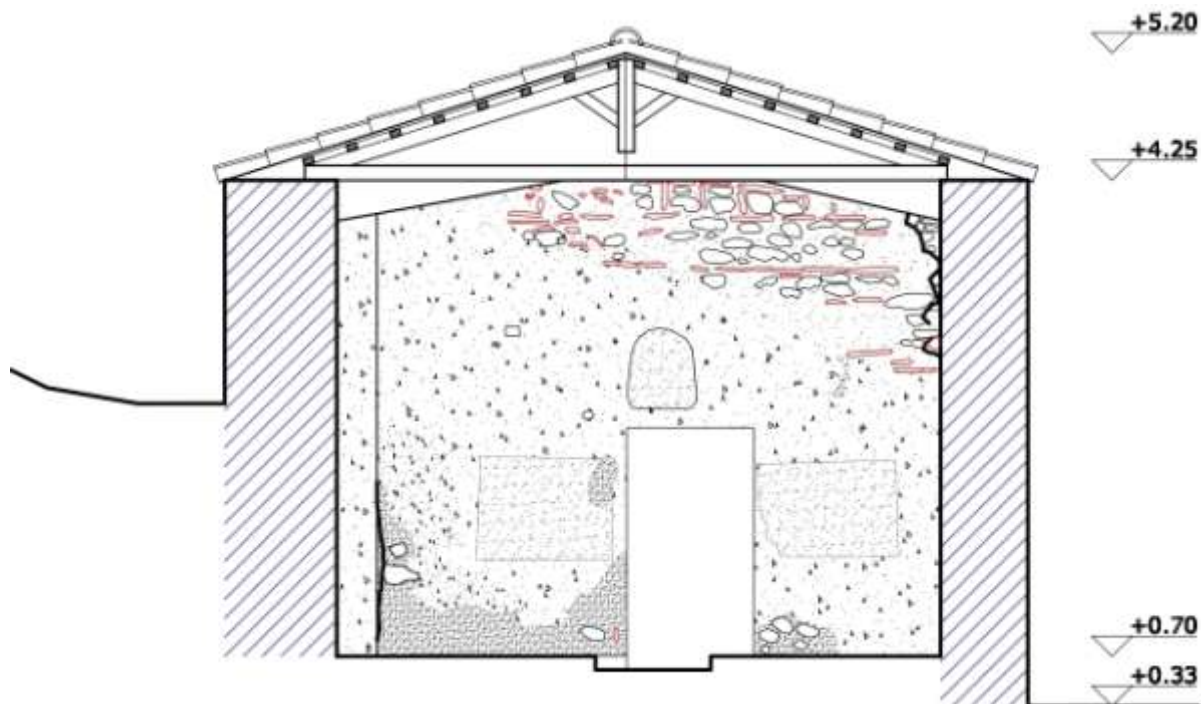
Σχέδιο 12¹³: Κάτοψη

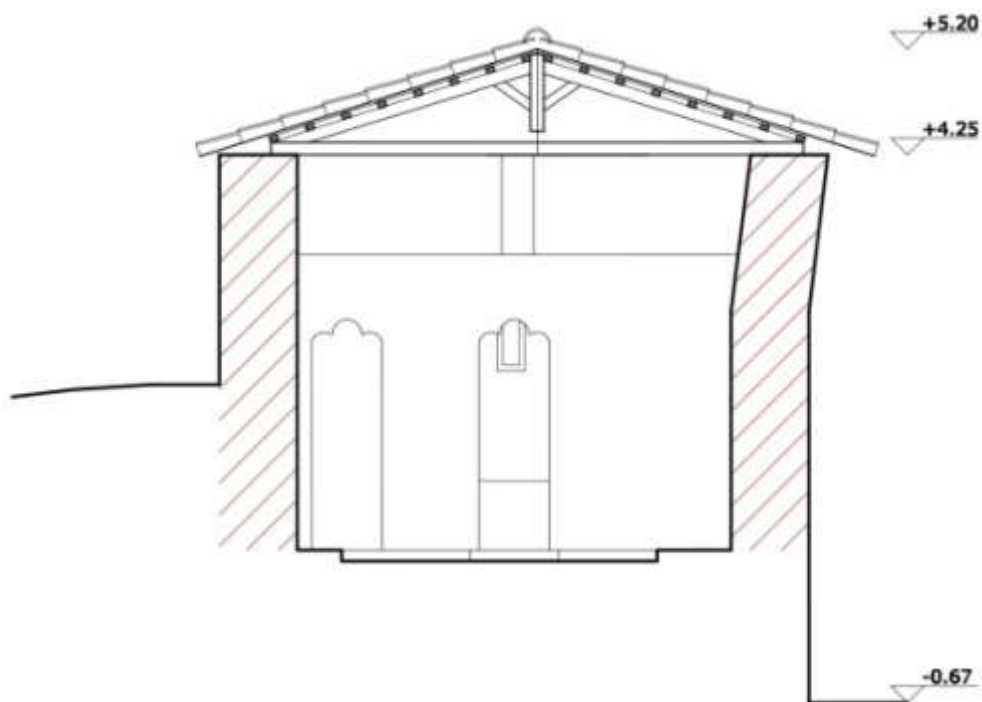
Σχέδιο 13¹⁴: Τομή Α-Α

¹³ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων και ίδια επεξεργασία

¹⁴ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

Σχέδιο 14¹⁵: Τομή Β-Β

Σχέδιο 15¹⁶: Τομή Γ- Γ

¹⁵ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

¹⁶ Από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ.1¹⁷ Χάρτης της Ελλάδος

Εικ.2¹⁸ Τοπική κοινότητα Κρήνης Τρικάλων

¹⁷ (<https://www.google.gr/maps>) και ίδια επεξεργασία
¹⁶ (<https://www.google.gr/maps>) και ίδια επεξεργασία

Εικ. 3 Ναός Αγίων Θεοδώρων Κρήνης Τρικάλων

Εικ. 4 Ανατολικός τοίχος Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων

Εικ. 5 Νότιος τοίχος Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων

Εικ. 6 Δυτικός τοίχος Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων

Εικ.7 Βόρειος τοίχος Αγίου Νικολάου Κρήνης Τρικάλων

Εικ. 8 Ερείπια κτιστής στοάς – νότια πλευρά του ναού

Εικ. 9 Τρίπλευρη κόγχη

Εικ. 10 Υπολείμματα εγκάρσιου τοίχου νάρθηκα

Εικ. 11 Νεότερη τοιχοποιία άνω της βυζαντινής τοιχοποιίας

Εικ. 12 Κόγγη πρόθεσης

Κόγγη διακονικού

Εικ. 13 Σφραγισμένες βυζαντινές θύρες

Εικ. 14 Τρία μονόλοβα παράθυρα νότιας πλευράς

Εικ. 15 Διο σφραγιςμμένα μονόλοβα παράθυρα τής βόρειας πλευράς

Εικ. 16 Μονόλοβο παράθυρο ιερού.

Εικ. 17 Τύμπανο τοιχοποιίας
Δυτικής πλευράς

Εικ. 18. Νότια πλευρά μεταγενέστερου νάρθηκα

Εικ. 19 Στέγη με νεότερα βυζαντινά κεραμίδια

Εικ. 20 Το τέμπλο του ναού

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ- ΚΟΓΧΗ ΙΕΡΟΥ

Εικ. 21 Ιερό

Εικ. 22 Νότιος τοίχος κυρίως ναού

Εικ. 23 Δυτικός τοίχος κυρίως ναού

Εικ. 24 Βόρειος τοίχος κυρίως ναού

Εικ. 25 Ανατολικός τοίχος νάρθηκα

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ (εικ. 26 – 39, σχέδιο 1)

Εικ.26 Θεοτόκος όρθια δεομένη εν μέσω αγγέλων

Εικ.27 Η Κοινωνία των Αποστόλων
Μετάδοση Αποστόλων

Μετάληψη Αποστόλων

Εικ.28 Άγιος Γρηγόριος
ο Παλαμάς

Εικ.29 Άγιος Βασίλειος

Εικ.30 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.31 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.32 Η Μεταμόρφωση

Εικ.33 Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου

Εικ.34 Άγιος Στέφανος

Εικ.35 Άγιος Ιωάνης

Εικ.36 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.37 Άγιος Εύφλωυς

Εικ.38 Γεωμετρικό μοτίβο

Εικ.39 Διακοσμητικό μοτίβο

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ (εικ. 40 – 51, σχέδιο 2)

Εικ.40 Η Γέννηση του Χριστού

Εικ.41 Η Υπαπαντή

Εικ.42 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.43 Άγιος Αντώνιος

Εικ.44 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.45 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.46 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.47 Άγιος Γρηγόριος
Νύσσης

Εικ.48 Άγιος Γρηγόριος
Θεολόγος

Εικ.49 Άγιος Κύριλλος
Αλεξανδρείας

Εικ.50 Άγιος Νικόλαος

Εικ.51 Άγιος αδιάγνωστος

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ (εικ. 52 – 57, σχέδιο 3)

Εικ. 52 Ο λίθος

Εικ. 53 Η Ανάσταση του Χριστού

Εικ. 54 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.55 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ. 56 Δέηση

Εικ. 57 Το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ (εικ. 58 – 83, σχέδιο 4)

Εικ.58 Η Βάπτιση του Ιησού

Εικ.59 Η Έγερση του Λαζάρου

Εικ.60 Η Βαΐφόρος

Εικ.61 Η Φιλοξενία του Αβραάμ

Εικ.62 Η Θυσία του Αβραάμ

Εικ.63 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.64 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ. 65 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.66 Άγιος Άρωνος

Εικ.67 Άγιος Αζάριος

Εικ.68 Άγιος Γουρίας

Εικ.69 Άγιος Έλεμος

Εικ.70 Αγία αδιάγνωστη

Εικ.71 Αγία Αναστασία

Εικ.72 Αγία αδιάγνωστη

Εικ.73 Αγία Βαρβάρα

Εικ.74 Αγία Παρασκευή

Εικ.75 Επιγραφή

Εικ.76 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.77 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ. 78 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.79 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.80 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.81 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.82 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.83 Φυτικό
μοτίβο

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ (εικ. 84 – 87, σχέδιο 5)

Εικ.84 Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Εικ.85 Αρχάγγελος Μιχαήλ

Εικ.86 Επιγραφή

Εικ.87 Άγιος Κων/νος & Αγία Ελένη

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ (εικ. 88 – 116, σχέδιο 6)

Εικ.88 Ο Ελκόμενος

Εικ. 89 Η Ανάβαση στο Σταυρό

Εικ.90 Η Σταύρωση

Εικ.91 Η Αποκαθήλωση

Εικ.92 Ο Επιτάφιος Θρήνος

Εικ.93 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.94 Αγία αδιάγνωστη

Εικ.95 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.96 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.97 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.98 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.99 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.100 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.101 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.102 Άγιος Γουρίας

Εικ.103 Άγιος Αντώνιος

Εικ.104 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.105 Άγιος Μισαήλ

Εικ.106 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.107 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.108 Άγιος
αδιάγνωστος

Εικ.109 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.110 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.111 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.112 Άγιος Δαμιανός

Εικ.113 Άγιος Κοσμάς

Εικ.114 Άγιος Γεώργιος

Εικ.115 Άγιος αδιάγνωστος

Εικ.116 Άγιοι Πέτρος & Παύλος

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΝΑΡΘΗΚΑ (εικ. 117 – 122, σχέδιο 7)

Εικ.117 Άγιος Νικόλαος

Εικ.118 Παναγία

Εικ.119 ΙΣ ΧΣ

Εικ.120 Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Εικ.121 Ανατολικός τοίχος ιερού.

- ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΣΤΡΩΜΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ
- ΣΤΡΩΜΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΟΣ
- ΣΤΡΩΜΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΟ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΟΣ
- ΑΝΕΞΕΡΕΥΝΗΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

Εικ.122 Νότιος τοίχος ιερού

Εικ.123 Ποδέα νοτίου τοίχου ιερού

Εικ.124 Νότιος τοίχος κυρίως ναού
Αριστερό τμήμα αρχικής εισόδου

Εικ.125 Δεξιά πλευρά παραθύρου

Εικ.126 Αριστερή πλευρά παραθύρου

Εικ.127 Εικονική αναπαράσταση της κατάταξης του τοιχογραφικού διακόσμου, του βόρειου τοίχου της στοάς.

Εικ.128¹⁹ Η Πεντηκοστή (αποτοιχισμένη τοιχογραφία)

Εικ.129²⁰ Τα Εισόδια της Θεοτόκου (πριν την αποτοίχιση)

Εικ.130²¹ Τα Εισόδια της Θεοτόκου (αποτοιχισμένη τοιχογραφία)

¹⁹ Φωτογραφία, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

²⁰ Φωτογραφία, από καρτέλα καταγραφής, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Τρικάλων

²¹ Φωτογραφία, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

Εικ.131²² Το Όραμα του αγίου Ευσταθίου
(προτού την αποτοίχιση)

Εικ.132²³ Το Όραμα του αγίου Ευσταθίου
(αποτοιχισμένη τοιχογραφία)

Εικ.133²⁴ Η Βάπτιση του Ιησού

Εικ.134²⁵ Άγιος αδιάγνωστος

²² ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 28 (1973), ΠΙΝΑΞ 330, Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

²³ Φωτογραφία, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

²⁴ Φωτογραφία, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

²⁵ Φωτογραφία, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

Εικ.135 1^ο & 2^ο εναπομείναντα τοιχογραφημένα βυζαντινά τμήματα. Θέση 1^{ου}, 2^{ου}, 3^{ου} μονόλοβου τοξωτού παράθυρου, στην νότια εξωτερική πλευρά του μνημείου

Εικ.136 1^ο Μονόλοβο τοξωτό παράθυρο

Εικ.137 2^ο Μονόλοβο τοξωτό παράθυρο

Εικ.138 Θέση βυζαντινού διακόσμου

Εικ.139 Τοιχογραφημένος βυζαντινό διάκοσμος

Εικ.140 Ανατολικός τοίχος ιερού, τοιχογραφικός διάκοσμος Α΄ φάσης

Εικ.141 Ανατολικός τοίχος ιερού, τοιχογραφικός διάκοσμος Α΄ φάσης

Εικ.142 Υπόστρωμα τοιχογραφικού διακόσμου-νότιος τοίχος ιερού.

Εικ.143 Ανατολικός τοίχος ιερού
Τεχνική secco.
Απολεπίσεις ζωγραφικής
επιφάνειας, Α' φάσης.

Εικ.144 Νότιος τοίχος κυρίως ναού
Από την παράσταση της Βαΐοφόρου.
Τεχνική secco. Απολεπίσεις ζωγραφικής
επιφάνειας, Β' φάσης.